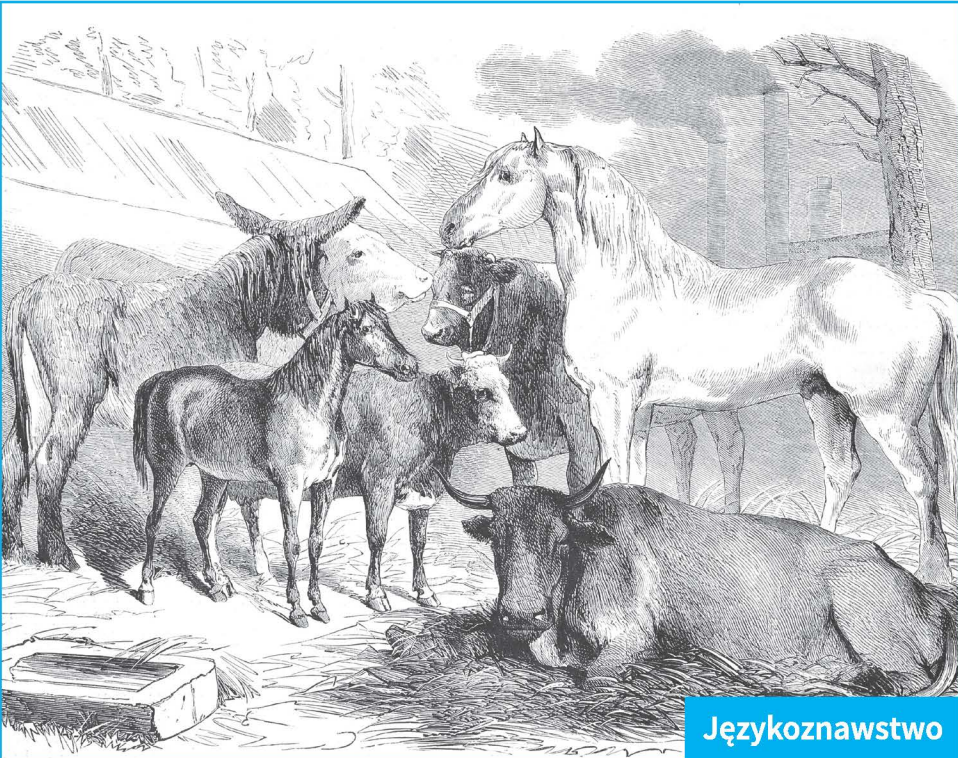

Agata Piasecka

J

**Językowe portrety
zwierząt hodowlanych
w przestrzeni
semantyczno-kulturowej
polszczyzny i ruszczyzny
(na materiale frazeologii)**

Językoznawstwo

Komparatystyka Polsko-Rosyjska

**Językowe portrety
zwierząt hodowlanych
w przestrzeni
semantyczno-kulturowej
polszczyzny i ruszczyzny**
(na materiale frazeologii)

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Agata Piasecka

**Językowe portrety
zwierząt hodowlanych
w przestrzeni
semantyczno-kulturowej
polszczyzny i ruszczyzny**
(na materiale frazeologii)

Agata Piasecka – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Rusycystyki
Zakład Językoznawstwa, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Halina Chodurska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/marzolino

© Copyright by Agata Piasecka, Łódź 2018

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08647.18.0.M

Ark. wyd. 30,0; ark. druk. 31,375

ISBN 978-83-8142-194-2

e-ISBN 978-83-8142-195-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
1. Uwagi wstępne	7
2. Tematyka zwierzęca w badaniach językoznawczych	13
2.1. Funkcje pragmatyczne jednostek animalistycznych	14
2.2. Konotacje, symbolika i związek jednostek animalistycznych z kulturą	14
2.3. Dociekania semantyczne w kontekście jednostek animalistycznych ..	15
2.4. Problemy ekwiwalencji międzyjęzykowej i przekładu jednostek animalistycznych	15
2.5. Problemy antropocentryzmu frazeologii animalistycznej	16
2.6. Metaforyzacja leksyki zwierzęcej	17
2.7. Analiza wybranych typów frazeologizmów animalistycznych	19
2.7.1. Przysłowia	19
2.7.2. Porównania	19
2.8. Wizerunki zwierząt w języku	20
2.8.1. Płazy	21
2.8.2. Gady	21
2.8.3. Ryby i skorupiaki	21
2.8.4. Ptaki	22
2.8.5. Ssaki	23
2.8.6. Owady	25
3. Metodologiczne podstawy opisu	25
4. Kognitywne portrety zwierząt hodowlanych	35
5. Charakterystyka kompozycji niniejszego opracowania	42
Część I: Wprowadzenie do frazeologii animalistycznej	45
Rozdział I	
Antropocentryzm w kontekście badań nad frazeologią animalistyczną ..	47
1. Istota antropocentryzmu	47
2. Frazeologia antropocentryczna	49
3. Antropocentryzm frazeologii animalistycznej	50
3.1. Modele antropocentryczne we frazeologii animalistycznej	61
3.1.1. Praktyczny model antropocentryczny	61
3.1.2. Aksjologiczny model antropocentryczny	65

3.1.3. Perceptywny model antropocentryczny	69
3.1.3.1. Percepcja wzrokowa	69
3.1.3.2. Percepcja słuchowa	70
3.1.3.3. Percepcja węchowa	71
4. Podsumowanie	71
 Rozdział II	
Konotacja w kontekście badań nad frazeologią animalistyczną	75
1. Niejednoznaczność terminu <i>konotacja</i> w tradycji językoznawczej	76
2. Termin <i>konotacja</i> w odniesieniu do frazeologii animalistycznej	82
3. Frazeologia jako źródło konotacji dotyczących zwierząt hodowlanych	82
4. Różnorodność konotacji we frazeologizmach animalistycznych	85
4.1. Symetria i asymetria konotacji w polszczyźnie i ruszczyźnie	86
4.2. Konotacje ambiwalentne dotyczące zoonimów	87
4.3. Wartościowanie i ekspresywność frazeologii animalistycznej	88
4.4. Funkcjonowanie konotacji w przestrzeni polszczyzny i ruszczyzny	92
5. Podsumowanie	95
 Część II: Językowe portrety zwierząt hodowlanych w polszczyźnie i ruszczyźnie	
1. Koza	99
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	129
2. Owca	147
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	178
3. Trzoda chlewna	199
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	234
4. Bydło	253
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	303
5. Koń	331
Zestawienie cech zwierząt w ujęciu porównawczym	390
Zakończenie	429
 Bibliografia	
Część I: podstawa materiałowa opracowania wraz z zastosowanymi skrótami	461
Część II: monografie, artykuły, opracowania zbiorowe, internet	465
Część III: opracowania leksykograficzne	493
Wykaz stosowanych kwalifikatorów	495
Summary	499
Od Redakcji	501

WPROWADZENIE

1. UWAGI WSTĘPNE

Prezentowane opracowanie czyni przedmiotem opisu frazeologizmy z komponentem oznaczającym zwierzę hodowlane¹. Stanowią one fragment obszernego pola frazeologii animalistycznej, która bywa różnie rozumiana. Generalnie w jej skład zalicza się frazeologizmy z komponentem faunicznym. Oprócz tego niektórzy badacze uważają za frazeologizmy animalistyczne także związki zawierające nazwy zwierzęcych części ciała oraz jednostki, które nie zawierają nazwy zwierzęcia, ale wyraźnie do niej odsyłają (Rak 2007a: 14). W związku z tym pojęcie *frazeologia animalistyczna* wymaga kilku bardziej szczegółowych charakterystyk.

Terminu frazeologia używam dla objęcia wspólną klamrą różnorodnych pod względem struktury i znaczenia odtwarzalnych oraz względnie ustabilizowanych połączeń wyrazowych. Są nimi idiomy, porównania², przysło-

¹ Monografia wpisuje się zatem w nurt badań, które obejmują analizę frazeologizmów z jednego zakresu semantycznego (por.: Lewicki 2007). Badania takiego typu podejmowali: A. Krawczyk-Tyrpa (1987), A. Spagińska-Pruszek (2003), A. Nowakowska (2005), M. Rak (2007), E. Michow (2014), M. Szymański (2015).

² Ważność porównań w kontekście badań nad kulturą podkreślali W. Wysoczański (2005), M. Rak (2007), E. Młynarczyk (2013). S. Skorupka umieszcza związki komparatywne na pograniczu frazeologii stałej i łączliwej (por.: Skorupka 1969: 222) i wraz z H. Kurkowską nazywa je związkami stereotypowymi. Stoi na stanowisku, iż porównania tworzą i jednocześnie utrwalają stereotypy (por.: Kurkowska, Skorupka 1959: 158). A. M. Lewicki i A. Pajdzińska określają komparatywy jako jeden z typów frazemów, w których wyraz porównywany pełni rolę członu dominującego (Lewicki, Pajdzińska 2001: 319). Autorzy *Podręcznego słownika frazeologicznego języka polskiego* uważają, iż kryterium frekwencyjne sytuuje związki porównawcze jako „bliższe związkom stałym niż luźnym” (Bąba, Dziamska, Liberek 1995: 10). W innym opracowaniu S. Bąba i J. Liberek akcentują ważność porównań w systemie językowym. Kontynuują zatem wyrażoną wcześniej myśl, że kryterium frekwencyjne „skłania [...] ku temu, by faktu zwiększonej regularności w występowaniu porównań frazeologicznych nie ignorować” (Bąba, Liberek 2001: 8). Natomiast A. Nowakowska widzi doniosłość komparatywów w tym, że „dostarczają niezwykle interesującego materiału. Ukazują, jak porządkujemy nasz obraz świata, co uważamy za bardziej, a co za mniej wartościowe” (Nowakowska 2003: 102). Badaczka pisze także: „Komparacji używa

wia³, słowa skrzydlate, terminy, czyli te odtwarzalne elementy językowe, które mieszczą się w polu szeroko rozumianej frazeologii⁴. Można przyjąć dla nich takie określenia, jak wielowyrazowce, reprodukty czy frazemy⁵. Analizowane w monografii jednostki wyróżniają się takimi cechami, jak ekspresywność, obrazowość i nieregularność semantyczna. Są one powszechnie znane określonej społeczności⁶, służą do komunikowania sądów o świecie, wyrażają pewną hie-

się po to, aby za pomocą znanego przybliżyć odbiorcy nieznaną. Nadawca umieszcza na pozycji *comparatum* nazwę obiektu, którego cechy nie powinny być drugiemu uczestnikowi komunikacji obce. Nazwa ta konotuje właściwości obiektu stanowiące podstawę porównania, przywołuje jego stereotypowe wyobrażenie” (Nowakowska 2010: 81).

³ Samodzielność syntaktyczna przysłów sprawia, iż zajmują one wobec klasycznych frazeologizmów pozycję odrębną. Będąc jednozdaniowymi tekstami, paremie pełnią funkcję samodzielnych, wyczerpujących elementów komunikacji. Odtwarzalność, stałość leksykalna oraz wielowyrazowość – jako znamienne cechy paremii – pozwalają na umieszczanie ich w polu szeroko pojętej frazeologii (por.: Chlebda 1993, 2010b). „Przysłowia są spetryfikowanymi połączeniami wyrazowymi powstałymi na bazie ludzkich doświadczeń, dzięki czemu stanowią istotny wykładnik sposobów postrzegania rzeczywistości przez daną społeczność językową” – pisze E. Młynarczyk (Młynarczyk 2013: 24–25). To sprawia, iż pełnią one ważną rolę w odtwarzaniu językowego obrazu świata. Opisanie miejsca przysłów w systemie językowym zajął się T. Szutkowski (Szutkowski 2015a, 2015b). Badacz ten opowiada się jednoznacznie za szerokim podejściem do frazeologii i uznaje, że jednostki paremiczne jako „reprodukowane, ponadleksykalne, charakteryzujące się dwupłaszczyznową semantyką oraz pełniące funkcję wtórnych środków nominacji językowej motywowanej względami pragmatycznymi” powinny być traktowane jako specyficzny typ jednostek frazeologicznych (Szutkowski 2015b: 47). Również A. Nowakowska zalicza do frazeologii przysłowia i porzekadła ze względu na ich asumaryczność semantyczną (Nowakowska 2005: 40–41). O problematyce paremiologicznej piszą też A. M. Lewicki (1999) oraz D. Bralewski (2005).

⁴ W językoznawstwie przyjmuje się różne podejścia do problemu wyodrębniania frazeologizmów i zasięgu frazeologii jako ich zbioru. Znamienne wydają się koncepcje A. Bogusławskiego (Bogusławski 1976, 1978, 1994), S. Bąby (Bąba 1989), W. Chlebdy (Chlebda 1991, 1993), A. M. Lewickiego (Lewicki 1987, 2003), P. Müldner-Nieckowskiego (Müldner-Nieckowski 2004, 2007), W. Mokijenki (Мокиенко 1980), W. W. Winogradowa (Виноградов 1953, 1972), В. А. Ларина (Ларин 1956), N. M. Szanskiego (Шанский 1985), W. I. Archangielskiego (Архангельский 1964), A. I. Mołotkowa (Молотков 1977), W. P. Żukowa (Жуков 1978), A. N. Baranowa, D. O. Dobrowolskiego (Баранов, Добровольский 2008). Oddzielne studia w zakresie prezentacji koncepcji frazeologii podjęły A. Nowakowska (2005), R. Delewska (2010) czy A. Piasecka (2013a).

⁵ W niniejszej pracy terminy te używane będą wymiennie. Wszystkie one odnoszą się do pojęciowego pola szeroko rozumianej frazeologii. Szerzej na ten temat: Chlebda 2009: 11–26, 2010b, a także Chlebda 2010c.

⁶ Społecznością może być zarówno grupa zawodowa, jak i na przykład grupa etniczna.

rarchię wartości, a ich znaczenie nie wynika bezpośrednio ze znaczeń komponentów⁷.

Zaproponowany tu sposób traktowania frazeologii koresponduje z koncepcją frazematyki W. Chlebdy⁸. Uczony pod pojęciem tym rozumie jedną z odmian frazeologii, a mianowicie frazeologię nadawcy⁹. Za nadrzędne kryterium „frazeologiczności” uznaje odtwarzalność elementu językowego w akcie wypowiedzi w celu wyrażenia odpowiedniego potencjału treściowego.

Zgromadzone w niniejszej monografii i poddane analizie jednostki wykorzystują portrety zwierząt do zilustrowania zachowań i postaw ludzkich, cech wyglądu, kondycji zdrowotnej człowieka, relacji interpersonalnych, zachowania. Są środkiem wyrażenia ocen¹⁰. Pełnią funkcję ewaluatywną. Ich obrazowość osiągnana jest poprzez budowanie znaczenia przenośnego nad obrazem odbieranym do-

⁷ Znaczenie frazeologizmów często pośrednio motywowane jest semantyką poszczególnych komponentów. Desemantyzacja poszczególnych elementów ustabilizowanych związków nie ma zazwyczaj charakteru pełnego. Świadczy o tym chociażby fakt, iż w niektórych kontekstach możliwa bywa aktualizacja znaczenia dosłownego. Opinię tę wyraziła A. Pajdzińska w artykule *O znaczeniu związku frazeologicznego (raz jeszcze)* (Pajdzińska 2001a: 12). W pełni ją podzielam.

⁸ W. Chlebda używa też nazwy „frazeologia pragmatyczna”. Teoretycznym założeniem tego rodzaju ujęcia frazeologii uczony poświęcił monografię *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy* (Chlebda 1991).

⁹ W. Chlebda nazywa ten typ frazeologii nie tylko „frazeologią pragmatyczną”, ale używa też określenia „frazeologia w ruchu”, która odpowiadać ma na pytanie, co w naszych wypowiedziach jest cudze i zapożyczone, a co własne, osobiste, wynikające z naszej inwencji twórczej, wyprodukowane „w sposób jednorazowy i niepowtarzalny” (Chlebda 1997: 3). Ma ona szeroki wymiar antropologiczny, stawia bowiem pytania „o wolność i ograniczenia jednostki ludzkiej” (tamże: 4). Jej dynamiczny charakter realizuje się w konkretnych działaniach komunikacyjnych, w „aktualnym dyskursie” (tamże: 8).

¹⁰ Należy podkreślić, iż niewiele jednostek animalistycznych służy charakterystyce przedmiotów czy sytuacji. Przytoczę kilka przykładów: *закручивать в поросычье ухо* ‘что-л. о витиеватом, сложном закручивании чего-л.’ (БСНС); *корова как лошадь* ‘кар. о необычно крупной корове’ (БСНС); *końska kuracja* ‘intensywna kuracja, podczas której podawana jest bardzo duża dawka leku i stosuje się zabiegi lecznicze w celu wywołania natychmiastowej reakcji organizmu’ (WSFPWN). Zdarzają się przypadki, gdy frazeologizm posiada dwa znaczenia, z których tylko jedno odnosi się do człowieka, drugie natomiast wykorzystywane jest w odniesieniu do innych obiektów: *свинье по колено* ‘новг. 1) очень мелко, о малом количестве воды в реке, водоеме; 2) кто-л. низкий, маленький ростом’ (МДИС); *не пришей кобыле хвост* ‘прост. 1) презр. о бестолковом, неумелом человеке; 2) неодобр. о чем-л., не имеющем никакого отношения к делу, ситуации’ (БСПИор); *robić w konia* ‘1) oszukiwać kogoś; 2) pracować koniem w polu’ (SGCh). Znakomita większość frazeologii animalistycznej wykorzystuje realia świata zwierzęcego do zobrazowania świata ludzi.

słownie (por.: Rak 2007a: 15). Realny plan treści zostaje zastąpiony planem przekształconym semantycznie. W związku z tym mówi się, iż cechą wspomnianych wyżej wielowyrzowców jest dwuplanowość. „Powstaje ona dzięki temu, że znaczenie podstawowe wyjściowego związku luźnego, mającego konkretną podstawę leksykalną w postaci jego komponentów, w procesie frazeologizacji (uogólnienia znaczenia) wstępuje w związki z powstającym całościowym znaczeniem frazeologizmu” (Spagińska 2005: 64). Nieregularność semantyczna oznacza w tym wypadku brak pełnej symetrii między planem treści a planem wyrażania (Lewicki 1974: 151). Znaczenie całościowe tak rozumianych frazeologizmów najczęściej nie łączy się bezpośrednio z poszczególnymi komponentami. Nie oznacza to jednak absolutnej utraty związku między znaczeniem globalnym a znaczeniem elementów składowych (por.: Pajdzińska 1988: 67). Relacja między jednym a drugim określa bowiem charakter motywacji związku, a w jej ustaleniu decydującą rolę odgrywają często konotacje semantyczne (por.: Spagińska-Pruszk 2000: 243–249). Niekiedy bywają one uwikłane w szerokie tło kulturowe.

Element przymiotnikowy terminu *frazeologia animalistyczna* nawiązuje do łacińskiego wyrazu *animal*, o czym pisał M. Rak (2007: 14). Określa on wycinek frazeologii, która została objęta analizą. Wyrażeniami synonimicznymi doń są takie nominacje, jak: *frazeologia zoomorficzna*, *fauniczna*, *zwierzęca*¹¹. Podczas

¹¹ W odniesieniu do pola tematycznego zwierząt badacze posługują się różnymi terminami: *frazeologia naturalna* (Skorupka 1965; Zaręba 2004a), *frazeologia zoomorficzna* (Basaj 1996; Szerszunowicz 2000), *frazeologia fauniczna* (Basaj 1996; Szerszunowicz 2011), *frazeologia zwierzęca* (Basaj 1996; Mosiołek-Kłosińska 1997; Rak 2006; Zaręba 2004), *frazeologia animalistyczna*, *frazeologia z komponentem animalistycznym* (Spagińska-Pruszk 2001; 2005; Poluszyński 2016; Młynarczyk 2014; Rak 2007a; 2007b; 2016; Vidović Bolt, Szerszunowicz 2014; Komorowska, Szlachta 2014), *frazeologizmy zoonimiczne* (Vidović Bolt 2008), *frazeologizmy z komponentem zwierzęcym* (Dobříková, Kysel' 2014), *frazeologizmy z nazwami zwierząt* (Koziała 2002b), *związki frazeologiczne z leksemami zoosemantycznymi* (Gurbisz 1982), *związki frazeologiczne zawierające nazwy zwierząt* (Nowakowska 1991; Sahata 2013), *związki frazeologiczne o tematyce zwierzęcej* (Koziała 1996), *frazemy z komponentem zoonimicznym* (Rodziewicz 2007), *frazemy z komponentem animalistycznym* (Rodziewicz 2005), *związki frazeologiczne zawierające leksem zwierzę* (Pado 1987), *frazeologia związana ze światem zwierząt* (Czapiga 2007; Peisert 2003), *анималистическая фразеология* (Буробин 2000a; Хун 1999), *анималистические фразеологизмы* (Ермакова, Файзуллина 2016; Буробин 1995a; Буробин 1995b; Буробин 2000b), *зооморфные фразеологизмы* (Иванова 2006), *зоонимные фразеологизмы* (Закирова 2007; Федосов 2014), *фразеологизмы, содержащие названия животных* (Мокжецка 1989; Черняк 2013; Куприянова 1998), *фразеологические единицы с компонентом названия животных* (Мусса 1992), *фразеологические единицы со значением отнесенности к животным* (Чулуунхишиг Кукээ 2000), *фразеологизмы, восходящие к образам животного мира* (Чепкова 1990), *фразеологизмы с компонентом-зоонимом* (Майер 1986; Холманских

eksploracji materiału językowego będą posługiwać się nimi wymiennie i traktować jako równoznaczne. Terminu *zoonim* używam w niniejszym opracowaniu, podobnie jak A. Spagińska-Pruszek (2005), w znaczeniu apelatywnym¹² dla określenia nazwy zwierzęcia.

Nie wszystkie nazwy zwierząt hodowlanych są równie popularne we frazeologii słowiańskiej. Najbardziej produktywne okazują się wyrazy związane z pięcioma gatunkami fauny: koniem, krową, świnia, owcą i kozą. One to tworzą największą liczbę frazeologizmów animalistycznych obejmujących bliską człowiekowi grupę zwierząt powszechnie nazywanych także gospodarskimi¹³.

2001; Поляков 2008), *фразеологизмы с компонентом-наименованием животного* (Журек 1996) *фразеологические единицы с анималистическим компонентом* (Фархутдинова 1987; Корман 2007; Дэнги 2002), *фразеологические единицы с анимальным компонентом* (Зайченко 1985), *зоосемантическая паремиология* (Гурбиш 1982), *зооморфизмы-компоненты паремий* (Melnyk 2015), *leksemy zwierzęce w przysłowia* (Szpila 2000), *сравнения с названиями животных* (Мокиенко 2001). Por. też zestawienie terminów sporządzone przez M. Raka (Rak 2007: 13–14).

¹² Warto zaznaczyć, iż w językoznawstwie polskim *zoonim* rozumiany jest najczęściej jako nazwa własna przedstawiciela fauny. Por. na przykład większość artykułów zamieszczonych w opracowaniu *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich* pod red. S. Warchoła (Warchoł 1996) czy opracowanie encyklopedyczne hasła *zoonimia* (Bubak 1998). W tym duchu opracowane zostały artykuły autorstwa W. Decyk (1996) czy O. Soloducha (2014). O. Soloducha podaje w swoim artykule przykłady wielu prac polskich i ukraińskich, w których badacze analizują *zoonimy* rozumiane właśnie jako nazwy własne zwierząt. W językoznawstwie rosyjskim używa się terminu *zoonim* zarówno w znaczeniu nazwy własnej, jak i apelatywu. Problem ten omówiony został w artykule *Русские зоонимы в комплексном лингвистическом рассмотрении* (Мокровкин, Бонифилд, Чжэн Инкуй 1999: 24–25).

¹³ O ważnym miejscu wymienionych zwierząt we frazeologii animalistycznej pisali także J. Skawiński (2000), M. Rak (2006), K. Majer (1986) czy J. Gurbisz (1982). A. В. Буробин podkreślił: „частотность компонентного состава русской анималистической фразеологии почти полностью накладывается на данные остеологического материала, полученного в результате археологических раскопок на славянских и древнерусских городищах и селищах. Соотношение костей домашних и диких животных демонстрирует преобладание роли скотоводства по сравнению с охотой. Древнерусское стадо включало рогатый скот, лошадь, свинью, овцу и козу” (Буробин 1995a: 46). W pewnym sensie można także przyjąć, iż stanowiące przedmiot językowego opisu gatunki zwierząt mieszczą się w zakresie rosyjskiego słowa *скот*, tłumaczonego jako *bydło*. Przeanalizowane opracowania leksykograficzne ujawniają, że pod pojęciem *скот* czy *bydło* kryją się niekiedy nie tylko krowy, byki, woły i cielęta, ale również inne zwierzęta hodowlane (koń, świnia, koza, owca), z drobiem włącznie. Szczególnie ujawniają to współczesne słowniki gwarowe i żargonowe, choć przedstawione pojmowanie znamienne było również dla dawnej polszczyzny i ruszczyzny. Por. na ten temat: Piasecka 2013c.

Wykorzystuje je się do celów użytkowych jako ważne źródło pożywienia, skór, wełny, jako siłę pociągową czy do jazdy wierzchem, powożenia. Frazeologizmy z reprezentantami tych właśnie klas zwierząt będą stanowiły przedmiot opisu. Na ich podstawie zostanie odtworzony ważny fragment językowego obrazu świata, który ujawni system ocen, wartości, doświadczeń i postaw Rosjan oraz Polaków.

Poddane analizie jednostki z jednej strony odzwierciedlają sposoby postrzegania pewnych gatunków *braci mniejszych* przez *homo sapiens*, z drugiej jednak zaznaczają miejsce i sposób bytowania samych ludzi w przestrzeni językowej, odgrywają istotną rolę w poznaniu ich natury, która zostaje przez tkankę językową „ucieleśniona”. Frazeologizmy animalistyczne należy traktować jako efekt naturalnych, spontanicznych i praktycznych doświadczeń człowieka, nakładających się na potoczną (ludową) klasyfikację świata fauny, która nie koreluje z taksonomiami (systematykami) naukowymi. Jak bowiem napisał W. Miodunka, „językowy stosunek człowieka do zwierząt cechuje [...] klasyczny antropocentryzm, z którym zerwała dawno temu naukowa systematyka istot żywych” (Miodunka 1980: 124)¹⁴. Multiwerbizmy animalistyczne odpowiadają przesłankom językowym, stając się swoistym informatorem o fragmentach rzeczywistości, którym z pewnych względów człowiek okazał zainteresowanie i wyróżnił w postaci takich właśnie jednostek (por.: Skawiński 2000: 101).

Niniejsza monografia opiera się w dużej mierze na analizie danych z pozycji antropocentryzmu ze szczególnym uwzględnieniem wszelkich odcieni konotacyjnych. Postawiony w niej cel, jakim jest rozpatrzenie szerokiego materiału badawczego w perspektywie konfrontatywnej z wykorzystaniem definicji metody kognitywnej, koresponduje z przesłankami kognitywnej semantyki. Analiza dąży do odtworzenia ukrytych w obszarach językowych polszczyzny i ruszczyzny takich portretów *braci mniejszych*, jakie malują się w świadomości człowieka, gdy myśli on o charakteryzowanych fragmentach rzeczywistości i jakie wykorzystuje w codziennej komunikacji interpersonalnej¹⁵. Konstytytywnym podczas ekscerpcji materiału badawczego uczyniłam kryterium odtwarzalności. Analiza przeszło dwóch i pół tysiąca egzemplifikacji pochodzących z szeroko

¹⁴ Por. też: Zgólkowa, Michaliszyn 1999: 98; Rak 2007: 28–29.

¹⁵ B. Rodziewicz w podsumowaniu pracy poświęconej animalistycznym związkom komparatywnym wyraziła myśl, która stała się dla mnie dodatkowym bodźcem: „Problematyka zawarta w (mojej – A. P.) pracy może być w przyszłości uzupełniona o badania nad potencjałem konotacyjnym poszczególnych leksemów nie tylko jako komponentów utartych porównań, ale także jako elementów innych związków frazeologicznych” (Rodziewicz 2007: 173). Podążając za tym postulatem, postanowiłam odtworzyć portrety wybranych pięciu klas zwierząt hodowlanych w oparciu o różnorodny materiał językowy, który nie tylko ukazuje różnice między polszczyzną a ruszczyzną, ale i wewnątrzjęzykowe zróżnicowanie obydwu leksykonów.

pojętej przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny zmierza do uchwycenia wszelkich przysługujących nominacjom zwierzęcym skojarzeń, symboli czy stereotypów, jakie utrwaliła warstwa frazeologiczna obydwu języków słowiańskich. Przeprowadzona ona zostanie z wykorzystaniem sprawdzonej już i wydającej się – w kontekście postawionego w niniejszej monografii celu – najwłaściwszą z metod opisu językowego obrazu świata, tj. metody definicji kognitywnej. Eksploracja materiału językowego zmierzać będzie do ukazania językowych sposobów organizacji ludzkiego myślenia o zwierzętach hodowlanych i przyczynach wyróżnienia przy użyciu środków językowych takich, a nie innych aspektów ich funkcjonowania. W zakres analiz włączam tylko te fakty kulturowe, które znalazły potwierdzenie w faktach językowych.

2. TEMATYKA ZWIERZĘCA W BADANIACH JĘZYKOZNAWCZYCH¹⁶

Tematyka zwierzęca cieszy się dużą popularnością i wielu polskich oraz zagranicznych badaczy poświęciło jej już sporo uwagi. Realizując zadanie odtworzenia językowych portretów pięciu najpopularniejszych zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny, warto byłoby określić, jakich zagadnień dotyczyły już poszukiwania w tym zakresie, następnie zaś wskazać, o które aspekty należy badania te poszerzyć i co warto w nich rozwinąć.

Analiza leksyki zwierzęcej dotyczyła problemów motywacji zoonimów¹⁷ (Беляева 2006; Сератов 1995; Леонова 1993; Юнина 2002), ich pochodzenia (Тихонова 1989), analizy morfologicznej (Литвиненко 1992), semantyki (Посох, Боровская 1991; Зайченко 1988a; Шведчикова 2001), specyfiki kulturowej (Багана, Михайлова 2011), przekładu (Анисимова 1994). Ustalano ponadto aktywność frazeotwórczą poszczególnych nazw zwierząt (Курбанов 2001). Jak wykazały badania statystyczne, najbardziej produktywnymi pod tym względem w rosyjskiej frazeologii są zoonimy *конь, корова, коза, козел*. Frekwencyjność nazw zwierząt hodowlanych jako podstaw frazeologizmów animalistycznych akcentowali A. W. Burobin (Буробин 1995a; 1995б), a w odniesieniu do języka polskiego także J. Skawiński (2000) czy J. Gurbisz (1982).

¹⁶ Należy podkreślić, iż problematyka zwierzęca stała się także przedmiotem badań teoretycznoliterackich (Martuszevska 1993; Przybyła 2011). Opisem zwierząt w micie i kulcie zajmowali się chociażby T. Margul (1996) i I. F. Zajancykowskij (Заянчиковский 1991). Motywy wybranych zwierząt w sztuce i wierzeniach przedstawiła w swojej monografii A. Łukaszczyk (2012). Powstały również oddzielne leksykony poświęcone symbolice zwierzęcej (Федосеенко 1998; Cooper 1998).

¹⁷ Zgodnie z założeniami metodologicznymi pracy brane są pod uwagę tylko analizy dotyczące nazw apelatywnych.

Dociekania lingwistyczne w zakresie frazeologii animalistycznej miały zróżnicowany charakter. J. Sahata zauważyła, iż polska frazeologia zwierzęca jest wbrew pozorom dziedziną bardzo żywą, objętą różnymi procesami modyfikacyjnymi. Zmienna jest ilość aktywnie używanych w języku frazeologizmów animalistycznych, a neofrazeologizacja ma u swej podstawy przede wszystkim antropocentryzm (Sahata 2013). J. Gurbisz zaprezentował różne rodzaje modyfikacji na podstawie polskiego i rosyjskiego materiału frazeologiczno-paremiologicznego zebranego drogą ankietowania (Gurbisz 1982). Dotychczasowe badania nad jednostkami animalistycznymi układają się w kilka bloków aspektowo-tematycznych. Postaram się je wyodrębnić i pokrótce omówić.

2.1. Funkcje pragmatyczne jednostek animalistycznych

E. A. Korman (Корман 2007) oraz J. Szerszunowicz (2004c) uczyniły przedmiotem swojej refleksji naukowej funkcje pragmatyczne jednostek animalistycznych. M. Doroszkiewicz dowiodła, iż frazeologizmy, zwroty porównawcze i metafory nawiązujące do świata zwierzęcego pełniły w języku propagandy przedwyborczej w Rosji w 1996 r. ogromną rolę perswazyjną i wartościującą, a celowi temu służyły wszelkie konotacje i wyobrażenia stereotypowe, stanowiące wiedzę o świecie rosyjskiego wyborcy (Doroszkiewicz 2003). Klasyfikacji ekspresywizmów, związanych z tematyką zwierzęcą, podjęła się J. Zimnowoda (2003). Podkreśliła ona, że większość badanego przez nią materiału językowego mieści się w polu leksykalno-semantycznym *człowiek*, co potwierdza fakt językowego antropocentryzmu. Sposobom wyrażania ocen przy wykorzystaniu leksyki i frazeologii zwierzęcej poświęcili swoje prace T. W. Markielowa, O. G. Habarowa (Маркелова, Хабарова 2001), I. W. Żelwis (Жельвис 1987) oraz M. Rak (2016). Badacze dochodzą do wniosku, iż cechą frazeologii animalistycznej jest w przytłaczającej większości wartościowanie negatywne. Ono też jest głównym składnikiem konotacji semantycznych poszczególnych zoonimów.

2.2. Konotacje, symbolika i związek jednostek animalistycznych z kulturą

Zjawisku konotacji, przysługujących frazeologizmom i leksyce zwierzęcej, przyjrzeni się badacze, którzy odtwarzali językowe lub językowo-kulturowe obrazy zwierząt. Pełny wykaz ich opracowań przytaczam poniżej. W tym miejscu pragnę podkreślić, iż na gruncie języka polskiego zagadnienie to w odniesieniu do świata zwierząt w ogóle stało się przedmiotem refleksji naukowej R. Tokarskiego (Tokarski 1991b, 2002) czy B. Maliszewskiego (Maliszewski 2003, 2004). Aspekt konotacji w perspektywie konfrontatywnej rosyjsko-chińskiej (Сунь Сунься 2003), rosyjsko-francuskiej (Полянская 1999), rosyjsko-bułgarskiej (Холманских 2001) podjęli Suñ Suñsia, L. P. Polianskaja, I. W. Cholmanskich. Znamienny wydaje się fakt, iż przy użyciu związków animalistycznych można mó-

wić o wielu zjawiskach czy odrębnych pojęciach. A. Spagińska-Pruszk opisala na przykład sferę intelektu, zwracając uwagę na różnorodność konotacji wiążących się z przedstawicielami świata fauny w języku polskim, rosyjskim i chorwackim (Spagińska-Pruszk 2003; Spagińska-Pruszk 2005). Kilka artykułów poświęcono symbolice zoonimów (Галимова 2003; Ба Лянь Юнь 2003; Кубранов 1999; Клоков 1999). Ludowy sposób widzenia fauny, odzwierciedlony w rosyjskiej leksyce i frazeologii, folklorze, wierzeniach i sztuce, przedstawił A. Góra. Podjął się on całościowego opisu symboliki zwierząt dzikich, gadów, owadów, ptaków i ryb (Гура 1997). Natomiast S. Koziara zajął się szerzej polską frazeologią pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt (Koziara 1996, 2002b). Badacz podkreślił, że frazeologizmy biblijne weszły już do szerokiego obiegu językowego. Często są one używane w znaczeniu dość odległym od tekstu Pisma Świętego. Biblizmy odnoszące się do postaci świata zwierzęcego mają w polszczyźnie nierzadko status stereotypów o silnie zaznaczonych znaczeniach symbolicznych. Kumulują one wiele znaczeń kulturowych, ukazują sposoby postrzegania świata i jego wartościowanie przez człowieka. Związki rosyjskiej frazeologii animalistycznej z kulturą stały się przedmiotem badań G. Mussy (Мусса 1992), A. B. Burobina (Буробин 1995a, 1995b, 2000a, 2000b), B. Chuna (Б. Хун 1999).

2.3. Dociekania semantyczne w kontekście jednostek animalistycznych

Kompleksową analizą semantyki rosyjskich frazeologizmów animalistycznych zajęła się T. W. Kozłowa (Козлова 2003). Badaczka przedstawiła osobliwości semantyczno-funkcjonalne rosyjskich jednostek i ich różnorodność tematyczną. Ustalenia te stały się podstawą obszernego słownika o charakterze ideograficznym, w którym frazeologię zwierzęcą przedstawiono w trzech odrębnych grupach tematycznych: wszechświat; człowiek; człowiek i wszechświat, abstrakcyjne pojęcia i kategorie (Козлова 2001). Je. Ju. Kuprijanowa przeprowadziła analizę semantyki komponentów animalistycznych, jakie wchodziły w skład frazeologizmów języków słowiańskich i germańskich oraz udowodniła ich podobieństwo genetyczne (Куприянова 1998). A. Pado metodą semantyki składnikowej poszukiwała zależności między elementem zwierzęcym frazeologizmów rosyjskich i polskich a znaczeniem globalnym odpowiednich jednostek animalistycznych (Pado 1987). Badaczka ustaliła, iż często cechy przypisywane są zwierzętom w sposób subiektywny i nie wynikają z obserwowalnych faktów.

2.4. Problemy ekwiwalencji międzyjęzykowej i przekładu jednostek animalistycznych

Ważnym aspektem w badaniach nad frazeologią animalistyczną jest ekwiwalencja międzyjęzykowa. Problem ten podejmowali w swych dociekaniach B. Rodziewicz, E. Straś, K. Majer, B. Poluszyński, P. Mokrzecka, L. A. Zakirowa, L. Zaręba,

M. Dobříková i Mário Kysel. Pierwszy rozdział monografii poświęconej frazomom komparatywnym z komponentem zoonimicznym B. Rodziewicz (2007) poświęciła uporządkowaniu terminologii związanej z zagadnieniem ekwiwalencji międzyjęzykowej w zakresie frazeologii, a następnie omówiła zgromadzony materiał badawczy, konfrontując w planie struktury i semantyki frazemy polskie, rosyjskie i niemieckie. E. Straś omówiła derywaty odzwierzęce, ukazując zakres podobieństwa ich cech konotacyjnych na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego (Straś 1991). L. Zareba skonfrontował idiomy języka francuskiego z ich polskimi odpowiednikami i idiomy polskie z ekwiwalentami w języku francuskim (Zareba 2004a). B. Poluszyński wykazał, iż komponenty zwierzęce cieszą się stosunkowo dużą popularnością. Często wchodzi one w skład frazeologizmów grupy słowiańskiej (język polski, rosyjski, czeski) oraz germańskiej (język angielski, niemiecki), a przy tym nierzadko są symbolami innych pojęć i wartości (Poluszyński 2016). Analiza L. A. Zakirowej (Закирова 2007) potwierdziła istnienie wielu ekwiwalentów frazeologizmów animalistycznych w języku rosyjskim i angielskim. Różnice między nimi dotyczą składu leksykalnego i struktury przy zachowaniu tożsamości znaczeniowej. Badaczka podkreśliła, że niemało związków zostało zapożyczonych z języka francuskiego i łaciny. Bliskość frazeologii animalistycznej w języku węgierskim, rosyjskim i niemieckim ujawniły badania K. Majera (Mañep 1986). Natomiast P. Mokrzecka na podstawie frazeologizmów polskich i rosyjskich dowiodła, że o stopniu podobieństwa jednostek frazeologicznych decyduje w dużej mierze stopień ich leksykalizacji. Podobieństwo to maleje wraz ze wzrostem leksykalizacji ustabilizowanych jednostek językowych. M. Dobříková i Mário Kysel poddali wnikliwej analizie konfrontatywnej słowackie i polskie tłumaczenia wersetów Starego Testamentu, w których skład wchodzi frazeologizmy z komponentem zwierzęcym. Badacze zwrócili uwagę na problemy translato logiczne, jakie towarzyszyć mogą tłumaczeniu fragmentów biblijnych w ramach współczesnego słowackiego albo polskiego dyskursu medialnego (Dobříková, Kysel 2014).

Z problemem ekwiwalencji łączy się aspekt translatoryczny. J. Szerszunowicz podkreśliła trudności przekładu zoomorficznych konstrukcji porównawczych ze względu na różnice w zakresie ich funkcjonowania, odmiennosc odcieni znaczeniowych, proveniencji (Szerszunowicz 2000). Z kolei A. Spagińska-Pruszk przedstawiała konotacje, jakie przysługują zwierzętom w ramach frazeologizmów dotyczących oceny człowieka według cech intelektualnych. W podsumowaniu A. Spagińska-Pruszk pisze, że konotacje pozwalają zrozumieć motywację frazeologizmów, ich metaforykę, ale są też źródłem problemów związanych z przekładem na inny język (Spagińska-Pruszk 2001).

2.5. Problemy antropocentryzmu frazeologii animalistycznej

Charakterystyczną cechą frazeologii animalistycznej jest nastawienie antropocentryczne. Zagadnienie to poruszali w swoich pracach m.in. D. Buttler (1978), Z. Kempf (1985, 1989), N. F. Zajczenko (Зайченко 1985), W. Steffen

(1986), Je. S. Jakowlewa (Яковлева 1998), R. Tokarski (1991b, 1991c, 1992, 2002, 2004), A. Pajdzińska (1991, 2001b), K. Mosiołek-Kłosińska (1997), M. Rak (2006, 2007a). Autorzy omawianych tu prac zgodnie podkreślili zjawisko pejoratywizacji sfery zwierzęcej. Wynika ono z poczucia wyższości ludzi wobec *braci mniejszych*. Z. Kempf dla określenia owego zjawiska użył nawet terminu „arystokratyzm” i zaznaczył, iż w odniesieniu do zwierząt język wprowadził tzw. wyrazy „gorsze” eksponujące to wszystko, co w oczach ludzi wiąże się z wartościowaniem negatywnym. R. Tokarski i A. Pajdzińska zaznaczyli, że waloryzacja negatywna jest składnikiem konotacji semantycznych przeważającej liczby nazw zwierząt. Zrelatywizowanie postrzegania świata fauny w stosunku do świata ludzi akcentowała K. Mosiołek-Kłosińska. M. Żurek uczyniła przedmiotem swych naukowych dociekań również frazeologizmy charakteryzujące człowieka, ale skupiła się przede wszystkim na ich obrazowości i motywacji. W konkluzji badaczka wyraziła opinię, iż atrakcyjność frazeologii faunicznej polega przede wszystkim na skutecznym oddziaływaniu na interlokutora podczas codziennych kontaktów międzyludzkich (Жупек 1996). Artykuł E. Młynarczyk także można uznać za wpisujący się w poruszony aspekt badań. Badaczka przedstawiła stereotypy ukryte we frazeologii rzemieślniczej z komponentem animalistycznym, ale zaprezentowała je z pozycji człowieka-wykonawcy lub obserwatora pracy rękodzielniczej. Podkreśliła, że wartościowanie w tego typu związkach jest ściśle związane z użytkowym punktem widzenia ludzi (Młynarczyk 2014).

2.6. Metaforyzacja leksyki zwierzęcej

Z problematyką antropocentryzmu związane jest zjawisko metaforyzacji w obrębie leksyki zwierzęcej, o czym świadczą już sam tytuł jednego z rosyjskich artykułów: *Антропоцентрическая метафоризация в речи одного носителя диалекта* W. D. Ljutikowej (Лютикова 2001). Autorka na materiale rosyjskich dialektów ukazała, iż zoonimy, podlegając procesowi metaforyzacji, stają się określeniami człowieka. Proces ten jest bardzo produktywny w obydwu językach. M. Sarnowski zaznaczył, że w wyniku derywacji semantycznej powstają znaczenia, których dominantę stanowi wartościowanie. Ich ocena skierowana jest wyłącznie na człowieka i w większości przypadków dotyczy oceny negatywnej (Sarnowski 1992). H. Bartwicka (1992) i A. Czapiga (2002) podkreślili, iż podobieństwo metaforyki zwierzęcej u Rosjan i Polaków jest wynikiem wspólnego dziedzictwa kulturowego obu narodów, zbliżonych warunków ich życia oraz wzajemnych kontaktów językowych. Nie znaczy to jednak, że wszystkie nazwy sekundarne zoonimów pokrywają się. Ich treść może być częściowo podobna lub też całkowicie różna. Fakt ten jest szczególnie ważny w leksykografii przekładowej i translatoryce (Bartwicka 1992). W różnicach odbija się także specyfika kulturowa narodu posługującego się określoną nazwą (Żurek 1983). A. Czapiga w odrębnej monografii przeanalizował metaforykę zwierzęcą w trzech językach:

polskim, rosyjskim i angielskim. Swoją uwagę poświęcił strukturze semantycznej zoomorfizmów, ich funkcjom stylistycznym i składniowym, a także miejscu w językowym obrazie świata (Czapiga 2008).

Metafory zwierzęce są często wykorzystywane w potocznej odmianie języka i pełnią wiele funkcji pragmatycznych, co podkreśliła w jednym ze swoich artykułów J. Szerszunowicz (2004b). W codziennej komunikacji międzyludzkiej przybierają one nierzadko formę inwektyw. Na aspekt ten, oprócz wspomnianej badaczki (Szerszunowicz 2006), uwagę zwrócili J. Skawiński (2002) i H. Sojka-Maształercz (2010). Zooninwektywy są formą agresji werbalnej i służą poniżeniu, ośmieszeniu adresata. Przeniesienie nazwy zwierzęcia na człowieka powoduje, iż nazwa ta staje się pejoratywem o dużym ładunku ekspresywnym. Użytkownicy wielu języków wykorzystują potencjał semantyczny zoonimów w celu uatrakcyjnienia sposobów wyrażania się o człowieku. Należą do nich nie tylko Polacy czy Rosjanie, ale też Hiszpanie (Соткилава 2003), Niemcy (Skawiński 2002), Włosi (Szerszunowicz 2006), narody posługujące się językiem angielskim (Czapiga 2005a; Czapiga 2006), czeskim (Зайченко 1988б) czy portugalskim (Мартинская 2002). Wyrażana zatem przez metafory zwierzęce różnych języków ewaluacja negatywna może być uważana za uniwersalną tendencję języka. Aspektu wartościowania dotyczą w swoich badaniach W. W. Mokrowkin, A. B. Bonifild, Czzen Inkuj (Мокровкин, Бонифилд, ЧЖЭН Инкуй 1999), O. E. Frołowa (Фролова 2005a; Фролова 2005б), S. P. Akopowa (Акопова 1983), L. G. Smirnowa (Смирнова 2009), W. Lubaś (2003: 420–423).

Tworzenie antroponomów motywowanych nazwami zwierząt jest przejawem niezwyklej ludzkiej pomysłowości. Większość przezwisk ma u swej podstawy metaforę i wiąże się z określoną ewaluacją. Najliczniejszą grupę wśród antroponomów zabarwionych pejoratywnie tworzą nazwy ssaków domowych (Sosnowska 1999). Wartościowanie negatywne leksyki zwierzęcej co prawda dominuje, lecz nie jest bynajmniej obligatoryjne. A. Dąbrowska na podstawie metaforyki pojawiającej się w tekstach języka polskiego o tematyce miłosnej wykazała na przykład, iż stosowanie przenośni zwierzęcych w tego rodzaju tekstach nie służy deprecjonowaniu człowieka (Dąbrowska 2003).

Należy zaznaczyć, iż pochodzenie metaforyczne mają w języku nie tylko rzeczowniki oznaczające pierwotnie zwierzęta, ale także czasowniki nazywane przez badaczy zwierzęcymi (krakać, rechotać) i odzwierzęcymi (zbaranieć, capieć). Posiadają one charakter oceniający, głównie pejoratywny i dotyczą różnych sfer działalności i egzystencji człowieka (Chmielowiec 1931; Szczęk, Ludwin 2015; Wróblewski 2000; Żurek 1988).

Metafory tworzone na bazie nazwy zwierzęcia określa się jako *zoomorfizmy* (Żurek 1983; Czapiga 2005b), *zoosemy* (Sarnowski 1992), *metafory zwierzęce* (Bartwicka 1992), *metafory odzwierzęce* (Czapiga 2005a, 2006, 2007, 2008), *metafory fauniczne* (Szerszunowicz 2004b), *metafory personifikujące odzwierzęce* (Tokarski 2001a), *faunizmy* (Szerszunowicz 2004), *зооморфизмы* (Лютикова 2001;

Зайченко 1988б; Мокровкин, Бонифилд, Чжэн Инкуй 1999), зоометафоры (Соткилава 2003), зооморфные метафоры (Смирнова 2009), зоосемизмы (Зайченко 1988а). To samo zjawisko badacze określają niekiedy w sposób bardziej opisowy, na przykład: metaforyczne użycia czasowników zwierzęcych i odzwierzęcych (Wróblewski 2000), rzeczowniki sekundarnie wartościujące, związane z nazwami zwierząt (Sarnowski 1992), odzwierzęce derywaty semantyczne (Straś 1991), переносные антропоцентрические значения (Фролова 2005а; Фролова 2005б).

2.7. Analiza wybranych typów frazeologizmów animalistycznych

Niektórzy badacze poddają analizie frazeologię animalistyczną w wybranych typach ustabilizowanych związków wyrazowych, na przykład w przysłowiach czy porównaniach. Na ten fakt także pragnę zwrócić uwagę.

2.7.1. Przysłowia

Przysłowia z komponentem faunicznym stały się przedmiotem badań T. W. Iwanowej, G. Szpili, N. Melnyk, J. Gurbisza czy G. Fuliana i Ch. Czinczi. T. W. Iwanowa (Иванова 2006) opisała przysłowia rosyjskie i angielskie, dowodząc, iż są one nośnikami informacji o mentalności danej nacji. G. Fulian i Ch. Czinczi (Го Фулян, Хань Цзинчи 2004) odnotowali konotacje stojące za przysłowiami rosyjskimi i chińskimi. N. Melnyk przybliżyła problem konotacji przypisywanych przedstawicielom fauny w zależności od płci na podstawie frazeologizmów polskich i ukraińskich (Melnyk 2015). Zadaniem G. Szpili było przedstawienie znaczeń, jakie leksemy zwierzęce mogą realizować w kontekście przysłowiowym (Szpila 2000). J. Gurbisz scharakteryzował również funkcjonowanie poszczególnych komponentów w obrębie paremii i ukazał różnorodność znaczeniową owych związków (Гурбиш 1982).

2.7.2. Porównania

Porównania z komponentem animalistycznym stały się przedmiotem rozważań naukowych W. Wysoczańskiego, B. Rodziewicz, A. Nowakowskiej, M. Basaja, K. M. Giulumianc. W. Wysoczański część swojej pracy, dotyczącej porównań zleksykalizowanych, poświęcił obrazom zwierząt, jakie zostały utrwalone w świadomości wybranych wspólnot językowych. Badacz przedstawił potoczne sądy i wyobrażenia, które pozwalają wydobyć podobieństwa i różnice językowego ujmowania świata w poszczególnych etnolektach (Wysoczański 2005). Przedmiotem refleksji naukowej W. Wysoczański uczynił także konfrontację frazemów o strukturze porównania z perspektywy reguł postępowania, odsłaniających odniesienia między sferami *homo* i *animal* (Wysoczański 2003). Oprócz

tego uczonego przeanalizował porównania frazeologiczne i przysłowiowe (języka polskiego, rosyjskiego, czeskiego i serbsko-chorwackiego) w aspekcie przejawiającej się w nich potocznej segmentacji rzeczywistości, w tym królestwa zwierząt. Podkreślił, iż „dzielenie świata oparte na doświadczeniu potocznym nie jest równorzędne z taksonomiami naukowymi” (Wysoczański 1997: 37). B. Rodziewicz wykorzystwała metodę semantyki składnikowej, aby ukazać konotacje przysługujące zoonimom z pola semantycznego zwierząt domowych. Analiza badaczki potwierdziła istnienie uniwersalnych konotacji semantycznych w komparatywach języka polskiego, rosyjskiego i niemieckiego, jak i konotacji właściwych tylko jednemu z wymienionych języków (Rodziewicz 2005; Rodziewicz 2007). A. Nowakowska (2003) przyjrzała się polskim porównaniom z czasownikami ruchu i z czasownikami oznaczającymi wydawanie dźwięków, natomiast K. M. Giulumianc (Гюлюмянци 1971) sprawdziła, jakie cechy przypisywane są wybranym zwierzętom w porównaniach polskich i rosyjskich oraz które z tych cech utrwalone zostały w metaforach zwierzęcych obu języków. M. Basaj (1996) zaznaczył, że komparatywy fauniczne charakteryzują człowieka w czterech aspektach: opisując postać (*chudy jak szkapa*), cechę (*głupi jak cielę*), stan (*zdrowy jak ryba*) i czynność (*uciekać jak zając*).

2.8. Wizerunki zwierząt w języku

Wiele miejsca w rozważaniach naukowych poświęcono językowym i językowo-kulturowym wizerunkom reprezentantów fauny. Językowe obrazy zwierząt przedstawiły w swoich pracach m.in. A. Dengi i A. Nowakowska. Prace obu badaczek dotyczyły ogólnej charakterystyki jednostek animalistycznych. A. Dengi scharakteryzowała rosyjskie frazeologizmy z pozycji użytkownika języka węgierskiego, skupiając się na wyeksponowaniu podobieństw i różnic między dwoma językami (Дэнги 2002). A. Nowakowska opisała natomiast podobieństwa i różnice w sposobie widzenia świata przez Polaków i Francuzów (Nowakowska 1991). Frazeologię animalistyczną gwar polskich zaprezentował szczegółowo M. Rak (2007b). Przy wykorzystaniu metody definicji kognitywnej badacz ten przedstawił m.in. językowo-kulturowe obrazy zwierząt domowych, hodowlanych, dzikich, egzotycznych oraz ptaków.

W odtwarzaniu językowo-kulturowego obrazu zwierząt istotną pomocą może służyć antologia polskich materiałów etnolingwistycznych J. Bartmińskiego, O. Kielak, S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (Bartmiński, Kielak, Niebrzegowska-Bartmińska 2015). Ten zbiór ludowych przekazów ustnych związany jest tematycznie ze *Słownikiem stereotypów i symboli ludowych* pod redakcją J. Bartmińskiego i stanowi jedno z jego źródeł. Planowany trzeci tom tegoż *Słownika* ma być poświęcony właśnie zwierzętom. Do tej pory w *Słowniku ludowych stereotypów językowych. Zeszyte próbnym* przedstawicielom fauny i awiafauny poświęcono trzy hasła (*koń, wół i kukulka*). Należy zaznaczyć, iż na gruncie rosyjskim po-

wstał słownik etnolingwistyczny *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* pod redakcją N. I. Tołstoja, w którym znalazły się artykuły hasłowe poświęcone wielu zwierzętom (Толстой 1995–2012). Ważnymi pozycjami etnolingwistycznymi i etnograficznymi w kontekście badań nad zwierzętami hodowlanymi są także prace D. K. Zielenina (Зеленин 1991) i A. F. Żurawliowa (Журавлев 1994).

W konwencji lingwistyki kulturowej utrzymana jest praca J. Skawińskiego (Skawiński 2000). Na podstawie frazeologizmów polskich i niemieckich badacz docieka przyczyn obrazów poszczególnych zwierząt w języku, pisze o antropocentryzmie i podkreśla pejoratywizację znamioną dla sfery *animal*, dzieląc zdanie wymienionych już wyżej badaczy.

Pragnę także wspomnieć o wczesnej, bo wydanej w 1905 r., pracy A. Krasnowolskiego (Krasnowolski 1905), w której autor omówił polskie frazeologizmy, dotyczące zwierząt domowych i dzikich, zaznaczając zarówno wpływ kultury, jak i myślenia człowieka na język. Pozycja A. Krasnowolskiego traktuje pośrednio o antropocentrycznym charakterze frazeologii.

Do tej pory przedmiotem opisu stały się frazeologizmy i leksemy dotyczące płazów, gadów, ryb i skorupiaków, ptaków, ssaków, owadów. Każdą z tych grup omówię odrębnie.

2.8.1. Płazy

Dużą rolę wyrazu *żaba* w twórczości językowej wykazała A. Dąbrowska. Badaczka przedstawiła językowo-kulturowy obraz wspomnianego płaza w polszczyźnie (Dąbrowska 2000).

2.8.2. Gady

M. Peisert dowiodła, iż o językowym stereotypie *węża* w języku polskim decydują obserwacje odnoszące się zarówno do jego cech realnych, jak i wyobrażenia przypisywane zwierzęciu przez Biblię czy folklor (Peisert 1991).

2.8.3. Ryby i skorupiaki

J. Szerszunowicz podczas analizy polskich i włoskich frazeologizmów z komponentem ichtiologicznym doszła do wniosku, iż na kształt językowego obrazu świata fauny duży wpływ ma percepcja rzeczywistości i sposoby interpretowania jej przez człowieka (Szerszunowicz 2005). M. Rak zrekonstruował językowo-kulturowy obraz *raka* w oparciu o bogaty materiał jednego języka. Lingwista odtworzył wizerunek zwierzęcia na podstawie współczesnej i dawnej polszczyzny, gwar, frazemów, tekstów folkloru i przekazów etnograficznych, stosując metodę definicji kognitywnej i opis holistyczny w ramach wyodrębnionych faset (Rak 2017).

2.8.4. Ptaki

L. Hampl na drodze analizy kognitywnej frazeologii czesko-polskiej zbudował portrety językowe ptaków, akcentując różnice w obrazowaniu rzeczywistości przez obydwie narody (Hampl 2012; Hampl 2015). Badacz podkreślił, iż opisane związki frazeologiczne są wynikiem ludzkiej spostrzegawczości i obserwacji królestwa zwierząt przez człowieka. Światowi awiafauny w kontekście różnic translacyjnych L. Hampl poświęcił trzy swoje monografie, wnikliwie analizując polskie i czeskie przekłady Pisma Świętego (Hampl 2013, 2014, 2016). W kompleksowy sposób opisał „ptasią” frazeologię także J. Treder (2005). Zebrany przez niego materiał egzemplifikacyjny uświadamia, jakie cechy, kojarzone ze światem ptaków, przenoszone bywają na człowieka i jego otoczenie. H. Satkiewicz przedmiotem rozważań w swoim artykule uczyniła stosunek człowieka do ptaków, jaki można odczytać z frazeologizmów aktywnych we współczesnej polszczyźnie (Satkiewicz 2001). Badaczka podkreśliła, iż ptactwo dzikie, wolne i niezależne budzi w ludziach skojarzenia pozytywne, w odróżnieniu od ptaków domowych, podległych człowiekowi i zależnych od niego. Do podobnych wniosków doszła E. Koncewicz-Dziduch. Podczas analizy semantyczno-kulturowej frazeologizmów z komponentami nazw ptaków zwróciła mianowicie uwagę na antropocentryzm i konotacje przysługujące poszczególnym reprezentantom tej grupy fauny (Koncewicz-Dziduch 2014). J. Sahata także podkreśliła, że postawa człowieka wobec ptaków wiąże się ze stopniem uzależnienia. Jej analiza ujawniła ponadto, iż im bardziej nazwie ptaka przypisuje się konotacje negatywne, tym częściej wchodzi ona w skład związków frazeologicznych (Sahata 2009). S. Koziaara (2002a) podjął ciekawy problem przybliżenia źródeł kształtowania się określonych znaczeń symbolicznych frazeologizmów biblijnych z nazwami ptaków na gruncie współczesnej polszczyzny. Językowo-kulturowy obraz *sowy* we frazeologii polskiej, angielskiej, niemieckiej i włoskiej zaprezentowała J. Szerszunowicz (2003). Kulturowy obraz tego ptaka nakreślili natomiast A. Gawel (2000) i J. Podsiadło (2000). Konfrontacją świata awiafauny w języku polskim i węgierskim zajęła się S. Jedlak (2012). Podkreśliła ona, dzielając tym samym opinie innych badaczy, iż wylaniające się stereotypy ptaków cechuje antropocentryzm. Metafory z pola semantycznego ptaków na przykładach polskich, rosyjskich i angielskich przybliżył A. Czapięga (2004). I. i Cz. Sierociukowie na potrzeby *Słownika ludowych stereotypów językowych* opracowali w oparciu o dane polskiego folkloru definicję *kukułki* (Sierociuk 1980a). Miejsce obrazu *bociana* w kulturze Słowian wyekspozował A. Góra. Uczony przedstawił wizerunek ptaka w słowiańskich wierzeniach ludowych (Góra 1995). Charakter etnolingwistyczny ma także opracowanie A. Lewandowskiego i J. Radkiewicza poświęcone bocianowi. Badacze ukazali jego wizerunek nie tylko w folklorze polskim, ale i onomastyce, heraldyce czy ikonografii (Lewandowski, Radkiewicz 1991). D. Kępa-Figura (Kępa-Figura 2007) przedstawiła językowy obraz ptaka w języku potocznym i jego wariantach

kreatywnych. Rekonstrukcja zarówno obrazu ptaka, jak i poszczególnych jego przedstawicieli gatunkowych dowodzi, iż podstawowym wyznacznikiem oceny rzeczywistości przez człowieka jest wspomniany wielokrotnie antropocentryzm (Kępa-Figura 2007).

2.8.5. Ssaki

Najwięcej miejsca podczas opisu poszczególnych przedstawicieli królestwa zwierząt poświęcono ssakom. Do tej pory zrekonstruowano wizerunki 10 gatunków: kota, psa, konia, świni, kozy, osła, małpy, myszy, wilka, lisa.

Językowo-kulturowy obraz *kota* w języku polskim odtworzył J. Anusiewicz (Anusiewicz 1990). Zaproponowana przez uczonego definicja uwzględnia kategoriale i stereotypowe cechy zwierzęcia, które dadzą się zweryfikować w oparciu o materiał językowy polszczyzny ogólnej. Frazeologizmy i przysłowia z komponentem *kot* przeanalizowały E. Komorowska i A. Szlachta. Przy odtwarzaniu motywacji polskich jednostek językowych badaczki poruszyły aspekt kulturowy i opisały różne grupy semantyczne ustabilizowanych połączeń słownych (Komorowska, Szlachta 2014). Problematykę obrazu *kota* w ujęciu konfrontatywnym polsko-francuskim podjęła K. Mosiołek-Kłosińska. Udowodniła ona tezę, iż człowiek jest w gruncie rzeczy pod wieloma względami podobny do zwierzęcia. Dane założenie wyraża się m.in. w tym, iż myśląc o ludziach często przywołujemy pewne cechy zwierząt i za ich pomocą określamy to, co jest związane bezpośrednio ze sferą *homo sapiens* (por.: Mosiołek 1993: 64). Przedmiotem opisu K. Mosiołek-Kłosińska uczyniła także językowy obraz *psa* w polszczyźnie. W jednej ze swoich prac zauważyła, iż wyraz *pies* w porównaniu z wyrazem *kot* wywołuje dużo więcej negatywnych skojarzeń (Mosiołek-Kłosińska 1995b). Badaczka poszukiwała motywacji frazeologizmów w sposobie życia zwierząt, ich cechach biologicznych i funkcjonowaniu organizmów, w relacjach z człowiekiem. K. Mosiołek-Kłosińska podkreśliła, że duża część jednostek animalistycznych jest wynikiem subiektywnych sądów ludzi o zwierzętach. Pisząc o stereotypie *psa* w polszczyźnie, badaczka zaznaczyła, że człowieka cechuje postawa antropomorfizacyjna wobec świata fauny (Mosiołek 1992). W innej ze swoich prac, traktującej o *stereotypach samicy psa, kota i konia*, K. Mosiołek-Kłosińska odnotowała, iż zarówno polszczyzna, jak i język francuski odzwierciedlają przede wszystkim te aspekty życia zwierząt, które dotyczą ich wspólnego istnienia z człowiekiem (Mosiołek 1994). Jednostki frazeologiczne z komponentem *pies* w polszczyźnie z punktu widzenia wariantywności przeanalizowała R. Dźwigoł (2014). Językowy obraz *psa*, wyłaniający się z angielskich, włoskich, francuskich i rosyjskich jednostek frazeologicznych zaprezentował A. W. Poliakov (Поляков 2008). W nurcie lingwistyki komparatywnej mieści się też artykuł L. Palmes (2006). Na podstawie porównań i pejoratywów badaczka ukazała przytłaczającą przewagę konotacji negatywnych związanych z obrazem *psa* w języku polskim i niemieckim. Opi-

sano także językowo-kulturowy obraz człowieka, jaki wylania się z rosyjskich i mongolskich frazeologizmów z komponentami *pies* i *koń* (Чулуунхишиг Кукээ 2000). Czuluunhishig Kukee szczególnie nacisk położyła na odzwierciedlenie różnorodności tematycznej ustabilizowanych jednostek językowych z pozycji użytkownika języka mongolskiego. Na podstawie środków językowych polszczyzny ogólnej J. Anusiewicz sformułował definicję wyrazu *koń*. Ukazuje ona, co z klasą zwierząt kojarzy świadomość przeciętnego użytkownika języka polskiego. Definicja ta pozwala zrozumieć motywację wielu derywatów asocjacyjnych, neosemantyzmów, metafor, porównań, związków frazeologicznych i przysłów (Anusiewicz 1992). Stereotyp *konia* w języku polskim i francuskim stał się przedmiotem analizy K. Mosiołek-Kłosińskiej (Mosiołek-Kłosińska 1998). Badaczka dostrzega w stereotypie opisywanego zwierzęcia wyraźne przejawy antropocentryzmu. Z artykułu wylania się obraz człowieka, który organizuje świat według własnych kryteriów. Rozważania dotyczące obrazowości i konotacji, jakie wiążą się z frazeologizmami z komponentem *лошадь* w języku rosyjskim i tatarskim, zawarły w swym artykule Je. N. Jermakowa i G. Cz. Fajzullina (Ермакова, Файзуллина 2016). Porównanie struktury pola semantycznego *koń* w polszczyźnie i ruszczyźnie przyniósł artykuł E. Straś (1985). Analizą znaczeń przenośnych i utrwalonych połączeń wyrazowych, należących do tegoż pola, w języku polskim, rosyjskim i angielskim zajął się również A. Czapiga (2007). Zarówno E. Straś, jak i A. Czapiga podkreślili, iż w materiale języka polskiego i rosyjskiego zaobserwować można wiele elementów wspólnych. Artykuł M. Czerniak, poświęcony językowemu obrazowi klasy koni w polskiej frazeologii wykazał, że o ile sam *koń* bywa wartościowany różnie, to *kobyle* i *szkapie* przypisuje się wyłącznie negatywne cechy (Черняк 2013). W *Słowniku ludowych stereotypów językowych* znaleźć można również definicję kognitywną *konia*. Jej autorem jest J. Bartmiński (Bartmiński 1980b). W tym samym opracowaniu umieszczono także definicję *wołu* autorstwa J. Sierociuka (Sierociuk 1980b). Definicje te zostały opracowane na podstawie materiałów pochodzących z polskiego folkloru. Porównaniem polskich i słoweńskich frazeologizmów z nazwami przedstawicieli bydła zajęła się M. Wtorkowska. Ukazała ona, jakie cechy przypisywane są zwierzętom przez człowieka (Wtorkowska 2014b). Badaczka ta jeden ze swoich artykułów poświęciła także językowemu obrazowi *świni* (Wtorkowska 2014a). Opisała w nim wizerunek zwierzęcia na podstawie frazeologii polskiej i słoweńskiej, akcentując, iż jest on zasadniczo negatywny. Z kolei M. Peisert skupiła swoją uwagę na wielu aspektach kulturowych, związanych ze stereotypem *świni*. Prezentują one zwierzę w zupełnie innym świetle niż dane językowe i niejednokrotnie są źródłem pozytywnej ewaluacji (Peisert 2003). O. Kielak na podstawie polskich przysłów i wyrażeń przysłowiowych zrekonstruowała językowo-kulturowe obrazy *kozy* i *kozła*. Badaczka podkreśliła, iż zgromadzony materiał pozwala wyodrębnić wiele cech wspólnych, przysługujących zwierzętom obu płci, choć znamienne są także cechy, które można przypisać tylko jednemu z nich (Kielak 2014a). M. Kowalonek

skupił się na ukazaniu językowych obrazów przedstawicieli tego samego gatunku na podstawie frazeologizmów polskich, serbsko-chorwackich i słoweńskich. Badacz wyraził opinię, iż zwierzęta konceptualizowane i odbierane są w wymienionych językach w podobny sposób (Kowalonek 2009). A. Czapiga odtworzył językowy obraz *myszy* (Czapiga 2008a), *wilka* (Czapiga 2007) i *małpy* (Czapiga 2009) w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej, natomiast J. Szerszunowicz (2004a) opisała językowo-kulturowy obraz *lisa* w oparciu o dane trzech języków (polskiego, angielskiego i włoskiego). I. Vidović Bolt i J. Szerszunowicz odtworzyły językowo-kulturowy obraz *ośła* w polszczyźnie i chorwacczyźnie. Badaczki podkreśliły, że w językowym portrecie zwierzęcia dominują cechy negatywne, przypisywane mu przez człowieka. Obraz kulturowy przedstawiciela fauny jest natomiast o wiele korzystniejszy (Vidović Bolt, Szerszunowicz 2014). Uwaga ta koresponduje z obserwacjami M. Peisert na temat kulturowego wizerunku *świni*.

2.8.6. Owady

Konfrontatywne studium L. Zaręby pozwoliło zbudować językowy obraz świata owadów w oparciu o frazeologię polską i francuską (Zaręba 2004). Dociekając istoty formy wewnętrznej frazeologizmów rosyjskich z nazwami insektów, O. Fiedosow podkreślił – podobnie jak L. Zaręba – rolę potocznych, naiwnych wyobrażeń człowieka w kształtowaniu językowego obrazu świata (Федосов 2014). Językowemu obrazowi *motyla* poświęcił swoją pracę wspomniany już A. Czapiga (2010). Podkreślił on, iż w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej obraz tego owada ukształtował się w podobny sposób. Na marginesie warto także odnotować, iż wykorzystując metodę definicji kognitywnej, H. Borowiec sformułowała definicje *osy*, *wróbla* i *kota*, ukazując, jak desygnaty odpowiadające wymienionym elementom rzeczywistości tkwią w świadomości językowej dzieci w wieku przedszkolnym (Borowiec 1995a; Borowiec 1995b). Badaczka zaznaczyła, iż wypowiedzi młodych Polaków zawierają utrwalone w języku cechy stereotypowe.

3. METODOLOGICZNE PODSTAWY OPISU

Wobec tak bogatej literatury przedmiotu powstaje pytanie o zasadność podjętego tematu. Skoro tyle już napisano, to po co pisać jeszcze o królestwie zwierząt? Co warto rozwinąć, co przedstawić w innym świetle, a w stosunku do jakich danych językowych pokusić się o nową interpretację? Przytoczę garść argumentów.

Przedsięwzięta w niniejszej monografii analiza tak szerokiego materiału badawczego, zmierzająca do szczegółowego uchwycenia różnic w definiowaniu i językowej eksplikacji poszczególnych przedstawicieli fauny w języku polskim i rosyjskim, wydaje się stanowić istotne uzupełnienie badań nad językowymi

obrazami zwierząt dotąd prezentowanymi. Wykorzystanie metody definicji kognitywnej podczas konfrontowania tak sobie bliskich języków, jak polski i rosyjski, pozwala wydobyć z tkanki językowej te elementy, które świadczą o specyfice postrzegania fragmentów rzeczywistości przez Polaków i Rosjan, ukazując ich system aksjonormatywny. Mimo genetycznej bliskości języków, ich warstwy frazeologiczne w zakresie tematyki animalistycznej zdają się wykazywać wiele różnic, które dotychczas nie były eksponowane. Zjawisko antropocentryzmu jest dla frazeologii zwierzęcej na tyle znamienne, iż warto poświęcić mu szczególną uwagę i uczynić przedmiotem nieco szerszej refleksji, która odzwierciedlałaby ludzki sposób postrzegania fauny, stanowiąc niejako rozwinięcie niezwykle cennych uwag wspomnianych badaczy. Próba stworzenia kompleksowej klasyfikacji frazeologizmów według sposobów realizacji przez nie antropocentryzmu pozwoli wyłonić kognitywną interpretację zjawisk przez człowieka oraz ukazać jego współdziałanie z *braćmi mniejszymi*. Monografia ma odzwierciedlać ludzką wizję świata. Czyni ona z człowieka podmiot działający i budujący tkankę językową jednocześnie. „Tropienie śladów człowieka” w warstwie ustabilizowanych jednostek językowych jest motywem przewodnim moich dociekań.

Gatunki zwierząt, które zostaną opisane w niniejszym opracowaniu, nie były dotąd poddane analizie językowej na materiale szeroko rozumianej frazeologii, obejmującej różnorodnie pod względem genetycznym i gatunkowym związki. J. Gurbisz opisał w swojej pracy doktorskiej polskie i rosyjskie przysłowia z komponentem zwierzęcym. B. Rodziewicz i W. Wysoczański uczynili przedmiotem analizy komparatywy animalistyczne. M. Rak przeanalizował frazeologię wybranego regionu Polski. Celem mojego opracowania ma być natomiast stworzenie definicji zwierząt hodowlanych w oparciu o kompleksowe dane frazeologii polszczyzny i ruszczyzny, a więc idiomy, przysłowia i porzekadła, terminy, słowa skrzydlate. Zostaną one uzupełnione o przykłady z poziomu leksyki i osadzone w kontekście kulturowym. Wszystko to ma ukazać różnice nie tylko między językami, ale również niejednorodność wewnątrzjęzykową. Moim zamiarem jest eksploracja tkanki językowej w celu odszukania w niej konotacji kryjących się za poszczególnymi faktami językowymi i wyeksponowanie pierwiastka *homo sapiens*, jaki spowodował powstanie określonych nominatów. W obrębie poszczególnych gatunków ukazane zostaną kompleksowo różnice między ich przedstawicielami w obrębie płci, zdolności rozrodczych i wieku.

Wybór przedmiotu analizy wymaga przyjęcia określonych założeń metodologicznych. Odtworzenie językowych portretów zwierząt hodowlanych stawia sobie za cel opisanie mechanizmów, które ukazują, w jaki sposób człowiek myśli o prezentowanym wycinku rzeczywistości, jak go kategoryzuje i ocenia. Rekonstrukcja motywacji semantyczno-kulturowej ma prowadzić do ustalenia definicji kognitywnych poszczególnych przedstawicieli fauny. Pośrednio służy ona również odsłonięciu składników mentalności i systemu wartości Polaków oraz Rosjan. Analizie poddane zostaną jednostki rozproszone na kartach opracowań

leksykograficznych i naukowych, które reprezentują zarówno ogólny wariant analizowanych języków słowiańskich, jak i ich odmiany gwarowe czy środowiskowe. Łączna liczba źródeł zamyka się w liczbie 114 prac, których dokładny spis wraz z zastosowanymi skrótami podaję w pierwszej części bibliografii.

Frazeologia, stając się istotnym narzędziem komunikacji międzyludzkiej, utrwała wiele składników świata, manifestuje sposób myślenia człowieka o nim. Nawiązuje do przekonań, sądów, stereotypów składających się na koncepcję rzeczywistości wchodzącą w skład świadomości funkcjonującej w określonej przestrzeni językowej (por.: Muszyński 1988: 129–153). Na przestrzeń językową w rozumieniu przyjętym w monografii składają się fakty o różnym statusie. Będą to zarówno jednostki ograniczone środowiskowo¹⁸, jak i terytorialnie. W związku z tym w obszarze badawczym znajdują się jednostki zawierające komponenty gwarowe, o specyficznym znaczeniu, niekiedy o niestandardowej pisowni czy gramatyce. Pojęcia ruszczyzny i polszczyzny rozumiem zatem jako języki rosyjski i polski wraz z ich odmiankami. Analizie poddam też frazeologizmy niejednakowe pod względem nacechowania stylistycznego. Znacząca większość z nich reprezentuje potoczny rejestr języka. Przedstawione założenie wynika z chęci ukazania językowych portretów zwierząt hodowlanych wraz z całym bogactwem wiążących się z nimi skojarzeń, symboli, metafor przy jednoczesnym skonfrontowaniu danych pochodzących z polszczyzny oraz ruszczyzny. Wykorzystanie szeregu leksykonów było podyktowane chęcią uniknięcia odtworzenia niepełnych i niekonsekwentnych portretów, odzwierciedlenia językowego obrazu świata pojmowanego jako repertuar możliwych, werbalnych działań reprezentantów danego narodu. Nieoddzielanie materiału gwarowego od jego wariantu ogólnego oraz danych współczesnych i dawnych służy założeniu, jakim jest ukazanie całościowego obrazu wybranych zwierząt w przestrzeni językowej. Szerokie rozumienie frazeologii i sięgnięcie po różnorodne genetycznie i gatunkowo wyrażenia uzasadnia wpisanie niniejszego opracowania w nurt badań stawiających sobie za cel odtworzenie frazeologicznych obrazów świata, ukrywających relewantną językowo wiedzę o człowieku, dotykającą przede wszystkim zagadnienia relacji ludzi z królestwem fauny.

¹⁸ Nawiązując do definicji S. Grabiasa, „socjolekty – to odmiany języka narodowego związane z istnieniem trwałych grup społecznych połączonych jakimś rodzajem więzi. Odmiany takie nazywa się rozmaicie: językami grupowymi, językami zawodowymi, gwarami środowiskowymi, slangiem, żargonem itp. W potocznej świadomości użytkowników języka wymienione wyżej nazwy traktuje się jako synonimy. W lingwistyce znaczenia ich są coraz częściej różnicowane i w związku z tym tworzy się zwyczaj stosowania terminu «socjolekty» w znaczeniu najogólniejszym, obejmującym wszystkie uwarunkowane społecznie odmiany języka” (Grabias 1993: 223–224). W niniejszej pracy odmiany zawodowe i środowiskowe języka rozumieć będę w taki właśnie sposób.

Językowy obraz świata pozwala docierać „do psychospołecznych mechanizmów kategoryzacji zjawisk, a więc poznawać mentalność mówiących” (Bartmiński 2001b: 27). Pojęcie językowego obrazu świata, kojarzone z nazwiskami amerykańskich etnolingwistów Edwarda Sapira i Benjamina Worfa, z niemieckimi uczonymi Wilhelmem von Humboldtem i Leonem Weisgerberem, a nawet greckim filozofem Arystotelesem, doczekało się wielu interpretacji na gruncie europejskim. Jest ono przedmiotem refleksji badaczy zarówno w Polsce, jak i zagranicą, przy czym bywa różnie rozumiane¹⁹. Dla potrzeb niniejszego opracowania przyjmuję definicję językowego obrazu świata sformułowaną przez J. Bartmińskiego. Zgodnie z koncepcją uczonego językowy obraz świata

jest zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości, dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie, o ludziach, rzeczach, zdarzeniach. Jest interpretacją, a nie odbiciem, jest subiektywnym portretem, a nie fotografią przedmiotów real-

¹⁹ Definicje językowego obrazu świata (JOS) przynoszą prace: K. Anusiewicz (Anusiewicz 1995), Ju. Apresjana (Apresjan 1980), J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego (Bartmiński 2004; Bartmiński, Tokarski 1986; Tokarski 1993), R. Grzegorzczukowej (Grzegorzczukowa 2004), J. Maćkiewicz (Maćkiewicz 1999b, Maćkiewicz 1999c), E. S. Jakowlewej (Яковлева 1996), W. N. Telji (Телія 1988a), W. I. Postowałowej (Постовалова 1988), E. S. Kubriakowej (Кубракова 1988), W. A. Masłowej (Маслова 2001), E. W. Uryson (Урысон 2003), A. A. Zalizniak, I. B. Liewontiny, A. D. Szmieliowa (Зализняк, Левонтина, Шмелев 2005). Poczesne miejsce w tradycji językoznawczej dotyczącej koncepcji JOS zajmują opracowania N. I. Tołstoja i S. M. Tołstojowej, w szczególności wielotomowe opracowanie: Толстой 1995–2012. Unikalne są także analizy semantyczne A. Wierzbickiej (por.: Wierzbicka 1999; Wierzbicka 2007). Przegląd ujęć JOS prezentują na przykład artykuły: J. Anusiewicz (2004), J. Bartmiński (2001b), A. Judin (2004), N. W. Druzina (Друзина 2009), I. I. Bogatyriewa (Богатырева 2010a), G. Żuk (2010). W syntetyczny sposób problematykę językowego obrazu świata przybliżają w swoich monografiach również D. Kępa-Figura (2007), M. Rak (2007), M. Guz (2012), B. Kuryłowicz (2012). Z innych prac teoretycznych, dotyczących omawianego pojęcia, należy wymienić opracowania: A. Pajdzińskiej i D. Filar (Pajdzińska, Filar 1999), A. Pajdzińskiej i R. Tokarskiego (Pajdzińska, Tokarski 1996; Tokarski 2001), W. F. Wasiliewej (Васильева 2009), R. Grzegorzczukowej (Grzegorzczukowa 2009, 2011), K. S. Kardanowej (Карданова 2010). Literatura obfituje w szereg szczegółowych opisów językowych obrazów świata wybranych fragmentów rzeczywistości, na przykład: *uczuć* (Pajdzińska 1990), *dzieci i młodzieży* (Oźdżyński 1995), *przeszłości* (Pajdzińska, Krzyżanowski 1999), *człowieka* (Арутюнова 1999), *kwiatów* (Piekarczyk 2004), *śmierci* (Krzyżanowska 1998), *wyspy* (Maćkiewicz 1999b), *szczęścia* (Зализняк 2003), *ducha, duszy, ciała* (Шмелев 2005) i szeregu innych. Ważne są także postulaty dotyczące badań językowego obrazu świata na tle porównawczym (Bartmiński, Chlebda 2008). Liczne prace poświęcone tej problematyce ukazują się na łamach krajowych serii wydawniczych „Etnolingwistyka” czy „Język a Kultura”. Przegląd prac z zakresu badań na językowym obrazie świata podaje także J. Bartmiński (2009).

nych. Interpretacja ta jest rezultatem subiektywnej percepcji i konceptualizacji rzeczywistości przez mówiących danym językiem, ma więc charakter wyraźnie podmiotowy, antropocentryczny, ale zarazem jest intersubiektywna w tym sensie, że podlega uspołecznieniu i staje się czymś, co łączy ludzi w danym kręgu społecznym, czyni z nich wspólnotę myśli, uczuć i wartości; czymś, co wtórnie wpływa [...] na postrzeganie i rozumienie sytuacji społecznej przez członków wspólnoty (Bartmiński 2010: 158).

Językowy obraz świata „utrwała pewne wartości społeczne i pewne formy kontaktowania się ludzi” (Bartmiński 2001b: 30), „portretuje rzeczy mentalnie” (Bartmiński 2004a: 105).

Stanowi on uproszczenie konceptualnego obrazu świata²⁰, nie jest lustrzanym odbiciem rzeczywistości, lecz jej interpretacją. W dużej mierze opiera się na stereotypach i przedstawia sobą „zakrzeplą” w systemie języka strukturę pojęciową (Grzegorzczakowa 2004: 41). Wpływa na sposób widzenia świata przez mówiących danym językiem (tamże: 43). Innymi słowy: „zbudowanie wypowiedzi to przypisanie wyróżnionemu w świecie przedmiotowi własności (zespołu cech), które obiektywnie przysługują rzeczom, ale są subiektywnie przez mówiących (a ściślej przez tych, którzy język tworzyli) wyodrębnione” (tamże: 42). Językowy obraz świata spełnia wobec powyższego dwie podstawowe funkcje: „interpretuje rzeczywistość, z którą styka się człowiek, i reguluje ludzkie zachowania wobec tej rzeczywistości” (Piętkowa 2007: 88).

Kompozycja znaczeń leksemów zwierzęcych tworzy znamieny dla ruszczyzny i polszczyzny sposób ujmowania zjawisk, które cechuje antropocentrycznie zorientowane wartościowanie, a w konsekwencji ekspresywność. Językowe portrety przedstawicieli fauny odzwierciedlają obrazy widziane i porządkowane przez człowieka (por.: Tokarski 1991d: 136), odpowiadające normom, wartościom oraz wyobrażeniom Rosjan i Polaków.

Podczas odtwarzania językowego obrazu świata szczególnie atrakcyjna jest warstwa frazeologiczna. Podkreśliła to A. Pajdzińska w artykule *Przydatność frazeologizmów w badaniach językowego obrazu świata*:

W badaniach językowego obrazu świata szczególna rola przypada frazeologizmom, co z jednej strony jest pochodną ich właściwości formalno-semantycznych, z drugiej – miejsca tych jednostek wśród innych jednostek językowych. Wiele związków ma wyrazistą strukturę, składnię wewnętrzną i zewnętrzną, metaforyczną lub metonimiczną motywację. Wszystko to może pomóc w dotarciu do sądów o świecie, utrwalonych w języku (por.: Pajdzińska 2010: 87–97).

²⁰ „Концептуальная картина мира богаче языковой картины мира, поскольку в ее создании участвуют разные типы мышления, в том числе и невербальные”, zaznacza we wstępie redaktor filozoficzno-lingwistycznej monografii *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* (Серебренников 1988: 6).

W rosyjskiej myśli językoznawczej postuluje się w związku z powyższym wyodrębnienie frazeologicznego obrazu świata:

Фразеологические единицы, отражая в своей семантике длительный процесс развития культуры народа, фиксируют и передают от поколения к поколению культурные установки и стереотипы, эталоны и архетипы. Фразеологические номинации представляют собой большой объем „свернутой” культурно-маркированной информации, поскольку актуализируют социально более релевантные явления на определенном этапе развития общества. На этом основании постулируется наличие особой, фразеологической картины мира (Шкатова 2012: 209).

Frazeologiczny obraz świata to część językowego obrazu świata wyrażona za pomocą ustabilizowanych wyrażen językowych. Odzwierciedla ona głównie potoczny, „naiwny” sposób interpretacji rzeczywistości, widziany oczami przeciętnego rodzimego użytkownika języka²¹. Przechowuje niejednokrotnie te elementy wiedzy, które mieszczą się w sferze intuicji użytkowników języka. „Фразеологическая картина мира – наиболее стабильная часть языковой картины мира, поскольку она пополняется в процессе развития общества незначительно, и процесс образования фразеологических единиц достаточно длителен” (Сираева, Фаткулина 2014: 570). Frazeologiczny obraz świata odaje te fragmenty rzeczywistości, które są przez człowieka z pewnych względów wyodrębnione, a więc ujmuje je – siłą rzeczy – z pozycji antropocentryzmu.

Фразеологизм – один из самых актуальных и частотных объектов современных антропоцентрических исследований. Это обусловлено тем, что в нем в большей мере, чем в других языковых единицах (исключая текст / дискурс), проявляется субъективный человеческий фактор, отражающий лингвокреативный потенциал человеческого мышления. При изучении фразеологизма в диаде „фразеологический знак – человек” точкой отсчета в лингвистическом анализе становится человек, определяющий и перспективу, и конечные цели этого анализа (Буянова, Коваленко 2004: 4).

Świat zwierząt hodowlanych zamknięty został w wielu frazematach. Ich bogactwo i różnorodność dowodzą, iż zwierzęta wpisują się w świat ludzki z niezwykłą

²¹ Poprzez wymienione sformułowania nawiązuję do refleksji A. Wierzbickiej i Ju. Apresjana (Apresjan 1980; Wierzbicka 1993), które dotyczyły założeń, iż język ludzki utrwała „zdroworozsądkową” wizję świata. W pracach Ju. Apresjana pojawia się też termin *naiwny model świata* (por.: Apresjan 1994; Апресян 1995). Je. W. Uryson, pisząc o językowym obrazie świata, podkreśla jego ścisły związek z potocznymi, codziennymi wyobrażeniami ludzi: „это та, главная, часть семантической системы языка, в которой закреплены обиходные представления говорящих” (Урысон 2003: 115).

intensywnością, stanowią punkt odniesienia, ale też nieodłączny element kultury i niejednokrotnie inspiracji. Człowiek ocenia przedstawicieli fauny z własnej perspektywy, niekiedy w sposób ambiwalentny. Wyraża w ten sposób uniwersalną z punktu widzenia *homo sapiens* tendencję do rozpatrywania świata w kategoriach Dobra i Zła, określa własny sposób myślenia o pewnych składowych rzeczywistości pozajęzykowej (por.: Tokarski 1993: 358). Jak podkreśla R. Piętkowa „przez nazywanie i klasyfikację cały ten bogaty świat kurczy się do uchwytnych rozmiarów i staje się znośny. Podstawowym zadaniem każdej kategoryzacji jest redukcowanie złożoności świata” (Piętkowa 2007: 104).

Należy podkreślić, iż obraz świata oddany za pomocą wybranych wielowyrzowców jest fragmentaryczny z założenia, aczkolwiek różnorodny i barwny. Zebrane jednostki, mające charakter ustabilizowany i odtwarzalny, kontynuują oceny i wyobrażenia, które pojawiają się już na poziomie leksykalnym. Opis fragmentu językowego obrazu świata ma charakter *stricte* frazeologiczny i powstał przy zastosowaniu metody definicji kognitywnej. W ramach pól leksykalno-semantycznych odpowiadających poszczególnym gatunkom zwierząt gospodarskich część ta uwzględnia charakterystykę według takich aspektów, jak: wygląd zewnętrzny zwierzęcia, funkcjonowanie jego organizmu, poruszanie się, znamienne dla zwierzęcia odgłosy, zapachy, relacje z innymi zwierzętami, z człowiekiem, preferencje konsumpcyjne, sposób i miejsce życia, przypisywane cechy charakteru czy intelektu, cykl życiowy. Podział na przytoczone fasety zrodziła analiza materiału egzemplifikacyjnego i zawartych w nim kategorii kognitywnych. Zastosowane rozwiązanie prowadzi do wyprowadzenia pełnego frazeologicznego portretu *zwierząt* w polszczyźnie i ruszczyźnie oraz dąży do ukazania podobieństw i różnic w zakresie konfrontowanych języków słowiańskich. Badanie derywatów semantycznych i słowotwórczych oparte jest o metodę cech ujętych (por.: Kępa-Figura 2007: 35–36). Ma ono w monografii charakter pomocniczy i ujawnia pewne cechy konotacyjne, które w sposób pełny odtworzy eksploracja warstwy frazeologicznej. Koncepcja opisu zakłada, iż w ramach gatunku podane zostaną odrębne definicje poszczególnych jej przedstawicieli. Na przykład, omówienie wizerunku bydła prowadzi do sformułowania definicji nie tylko krowy, ale też byka, wołu, cielęcia na podstawie zebranego materiału faktograficznego języka polskiego i rosyjskiego. Cechy konotacyjne ustalone będą w klasyczny już w praktyce językoznawczej sposób, co w odniesieniu do zebranego materiału wydaje się najwłaściwszym założeniem. Celowi temu służyć będzie: 1) porównywanie znaczeń leksemów, 2) porównywanie derywatów słowotwórczych z podstawą słowotwórczą oraz 3) eksploracja danych frazeologicznych. Poprzez zestawienie takich wartości semantycznych leksemu *byk*, jak ‘samiec krowy’ i ‘człowiek mocny, ale niezbyt mądry’ można wprowadzić do semantyki zoonimu cechę niewielkiej sprawności intelektualnej. Konfrontacja słowa *cielę* ‘młode krowy’ z formacją *cielątkowaty* ‘nieporadny, głupawy’ uprawnia do przypisania przedstawicielowi bydła nieporadności i głupoty. Najwięcej cech

konotacyjnych ujawnia analiza warstwy stałych połączeń wyrazowych. Zastosowanie przytoczonych zabiegów do przedstawienia pokładów konotacji badanych jednostek ujawni tylko te elementy semantyki, które są relewantne językowo i mają oparcie w warstwie polskiej i rosyjskiej frazeologii oraz leksyki. Wyzyskaniu konotacji kulturowych służyć będzie także metoda introspektywna. Odwołuje się ona do szerokiego tła kulturowego, które pozwala zrozumieć charakter motywacji niektórych związków.

W. Chlebda, rozważając istotę językowego obrazu świata, podkreśla, że „nie-możliwe jest, aby mógł istnieć tylko jeden wspólny dla wszystkich obraz świata: nieskończony świat nie daje się wyczerpać w ramach jednego tylko opisu” (Chlebda 2000: 169). Ludzie tworzący określoną grupę społeczną czy będący przedstawicielami różnych pokoleń często inaczej wartościują i postrzegają rzeczywistość. Dynamizm językowy powoduje, że pewne elementy języka zmieniają się, modyfikują, zanikają. Jednakże zebrany materiał egzemplifikacyjny ukazuje, że różne jego elementy wzajemnie przeplatają się i powtarzają. Na przykład to, co pojawia się w ogólnej odmianie języka, kontynuują gwary bądź socjolekty. Choć wydaje się brzmieć to paradoksalnie, cecha dyfuzyjności języka, w gruncie rzeczy podkreśla jednolitość zachodzących w nim zjawisk.

Wspomniany uczony, zastanawiając się na przykład nad rekonstrukcją językowego obrazu świata Polaków, pisze, iż być może dopiero pewna wypadkowa różnych dopełniających się, komplementarnych obrazów „branżowych” i „pokoleniowych” da pojęcie o poszukiwanym obrazie całościowym (Chlebda 2000: 169). Natomiast J. Bartmiński wysuwa postulat „nieizolowania badań nad polszczyzną ogólną, potoczną, od badań polszczyzny ludowej, regionalnej. Obie odmiany pozostają bowiem w historycznej i kulturowej korelacji” (Bartmiński 2001b: 32). Wykorzystanie danych frazeologicznych do odtworzenia zbiorowej wizji świata określonej lingwokulturowej grupy jest bardzo cenne. Jak zaznacza W. Telijski, „система образов, закрепленных в фразеологическом составе языка, служит своего рода «нишей» для кумуляции мировидения и [...] связана с материальной, социальной или духовой культурой данной языковой общности” (Телия 1996: 215).

Zaproponowane w niniejszej rozprawie badania nad frazeologią animalistyczną pozostawiają miejsce dla szeregu odcieni konotacyjnych w strukturze semantycznej wyodrębnionych związków. Kognitywne tło analiz przyjmuje, że znaczenia ich powinny ujawniać faktyczne przyczyny, z powodu których ludzie sięgają po takie, a nie inne narzędzia słowne w określonym momencie komunikacji. Wyjaśnienie owych znaczeń ujawnia sposoby kategoryzowania i aksjologizacji rzeczywistości przez człowieka. Odzwierciedla ponadto obserwacje i sądy znamienne dla określonego kręgu kulturowego czy narodu. Portrety zwierząt hodowlanych odsyłają do stereotypów rozumianych jako pewna podklasa „pojęć potocznych, które są silnie zabarwione podmiotowo, swoiście wewnętrznie zorganizowane i wchodzą w skład językowo-kulturowego obrazu świata danej

wspólnoty komunikatywnej” (Bartmiński, Panasiuk 1993: 365). Są one w pewnym stopniu osadzone w społecznej ramie doświadczeniowej Rosjan i Polaków, ukazują, jacy są, jak są traktowani i wartościowani *bracia mniejsi*²². Rolę stereotypów w kontekście badań językowych obrazów zwierząt precyzyjnie określiła K. Mosiołek-Kłosińska: „Stereotypy służą użytkownikom języka do gromadzenia i obrony wyznawanych przez siebie wartości oraz do przekazywania ich następnym pokoleniom. Integrują również społeczność posługującą się jednym językiem” (Mosiołek-Kłosińska 1998: 266). Wśród ważnych wykładników stereotypizacji J. Bartmiński i J. Panasiuk wymieniają nie tylko frazeologizmy czy przysłowia, ale i przenośne znaczenia wyrazów zarejestrowane w słownikach oraz znaczenia jakościowe derywatów²³. Licznie reprezentujące potoczny rejestr języka metafory animalistyczne²⁴ są, z jednej strony, rezultatem obserwacji świata fauny, z drugiej, jaskrawym nośnikiem ewaluacji²⁵. Stereotypy kształtowane są przez symbole: „znaki posiadające do tego stopnia i w tej mierze wykształconego interpretanta, iż wykazuje on znaczenie kulturowe uwarunkowane przez

²² O pojmowaniu stereotypu zob. też: Chlebda 1998. Problem postrzegania frazeologizmów jako stereotypów kultury stał się przedmiotem rozważań W. Telji (Telija 1998).

²³ Polscy specjaliści we *Współczesnym języku polskim* piszą, iż na treści stereotypowe wskazują: sposoby nazywania przedmiotu (np. *szarak* o zającu), znaczenia przenośne kodyfikowane w słownikach (np. *małpa* ‘człowiek bezmyślnie naśladowujący kogoś, złośliwy, aktor’), znaczenia jakościowe derywatów (np. *małpować* ‘naśladować’), frazeologizmy z cechą domyślną (np. *końska dawka* ‘duża dawka’), frazeologizmy z cechą nazwaną wprost (np. *zdrowy jak koń*). Zaznaczają także: „Szczególną wartość dla poznania stereotypów mają teksty kliszowane, utrwalone w pewnej postaci i reprodukowane w aktach komunikacji, a więc teksty folkloru (czy folklorów regionalnych, środowiskowych, zawodowych)” (Bartmiński, Panasiuk 1993: 373).

²⁴ H. Kurkowska i S. Skorupka przytaczają jako przykład metafor właśnie metafory animalistyczne, oparte na naturalnej podstawie porównania. Piszą oni: „Przenośnia jest [...] obrazem językowym ujmującym zjawisko nowe za pomocą wyrazów już znanych. Polega ona na upatrywaniu cech wspólnych między zestawianymi przedmiotami, czynnościami lub pojęciami i przenoszeniu nazwy jednego przedmiotu na przedmiot inny na podstawie owej wspólnej cechy. Na tak naturalnej podstawie oparte są przenośnie nazywające człowieka bojaźliwego tchórzem, odważnego lwem, głupiego baranem” (Kurkowska, Skorupka 2001: 187). Metafory animalistyczne uczeni nazywają metaforami naturalnymi, czyli takimi, które powstają w rezultacie obserwacji otaczającego świata przez człowieka.

²⁵ Swą refleksję naukową poświęcili temu zagadnieniu H. Bartwicka (Bartwicka 1992), E. Straś (Straś 1991), A. Czapiga (Czapiga 2002; Czapiga 2005b), P. Wróblewski (Wróblewski 2000). Kilka artykułów rosyjskich również podejmuje poruszoną kwestię. Por.: W. D. Ljutikowa (Лютикова 2001), O. Martinskaja (Мартинская 2002), L. G. Smirnowa (Смирнова 2009), T. Z. Sotkilawa (Соткилава 2003), O. Je. Frolowa (Фролова 2005a; Фролова 2005b).

daną manifestację kultury, oraz silnie wykształcone pozytywne lub negatywne nacechowanie (wartościowanie), wiążące dla całej kultury narodowej” (Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer 2000: 19). Innymi słowy, stereotyp to „zbiór społecznie ustabilizowanych konotacji, [...] utrwalonych językowo” (Grzegorzczkowska 2001: 85)²⁶.

Przedstawione w monografii interpretacje odnoszą się będą zarówno do perspektywy diachronicznej, jak i synchronicznej. Kognitywizm bowiem w swoich analizach ich nie oddziela (por.: Pajdzińska 2002). „Kulturowo zorientowane językoznawstwo [...] akcentuje [...] przede wszystkim to, co związane z ludzkim doświadczeniem «bycia-w-świecie», z utrwalonym przez historię i kulturę subiektywnym wymiarem języka i językowej aktywności mówiących, zacierając tym samym płynne i umowne granice między synchronią a diachronią” (por.: Jędrzejko 2000: 116). Dokonując ekscerpcji materiału językowego, przyjąłam panchroniczną metodę opisu, nie wprowadzając tym samym żadnych ograniczeń co do chronologii czy zasięgu ustabilizowanych jednostek językowych, lecz jednocześnie zachowując kwalifikatory zgodnie z danymi źródłowymi²⁷.

Zmienność i dynamika procesów zachodzących w językach powodują, iż również skład warstwy frazeologicznej podlega przemianom. Jak napisał A. M. Lewicki, „przysłowia odchodzą w przeszłość” (por.: Lewicki 1999: 162). Młodzi ludzie nie znają często wielu multiwerybizmów, które jeszcze kilkadziesiąt lat temu były w powszechnym obiegu. J. Szerszunowicz, odwołując się do ustaleń I. Bajerowej czy J. Tambor, podkreśliła tendencję usuwania się w cień wielu animalistycznych związków frazeologicznych (por.: Szerszunowicz 2011: 30). Pocięszające wydają się natomiast wyniki badań J. Sahaty. Dowiodła ona, iż we współczesnej polszczyźnie znamienne są procesy innowacji, kontaminacji, które dowartościowują liczebnie frazeologię animalistyczną (Sahata 2013: 174–185). Niezależnie od tych danych świat zwierząt utrwalony językowo zasługuje na uwagę jako to terytorium badawcze, które dostarcza szeregu informacji nie tyle o przedstawicielach fauny, co o samym gatunku *homo sapiens*.

Charakteryzowanie człowieka przy użyciu zoonimów jest zjawiskiem regularnym i wyrazistym. Przynosi szereg barwnych portretów, które wartościują

²⁶ Na temat stereotypu warto sięgnąć po lekturę artykułów J. Sambor (Sambor 2008), R. Piętkowej (Piętkowa 2007), R. Grzegorzczkowskiej (Grzegorzczkowska 1998), W. Chlebdy (Chlebda 1998) czy J. Bartmińskiego (Bartmiński 1985). Zagadnieniu temu poświęcono także dwunasty tom serii „Język a Kultura” zatytułowany *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne* pod red. J. Anusiewicz i J. Bartmińskiego (Wrocław 1998).

²⁷ Doniosłość podejścia panchronicznego postuluje na przykład M. Rak (2017) oraz wielu autorów artykułów zamieszczonych w pracy *Przeszłość w językowym obrazie świata* (Pajdzińska, Krzyżanowski 1999).

przedstawiciele fauny generalnie pejoratywnie. W językowych obrazach człowiek przypisuje zwierzętom nie tyle ich autentyczne właściwości czy właściwości dla nich charakterystyczne, ile takie, które odczytuje jako negatywne lub pozytywne dla siebie.

Znamienne, że nie było „gorszych” wyrazów dla zwierząt w wiekach średnich. Brak ich też w języku hebrajskim, sanskrycie, językach dalekowschodnich. Tak więc można założyć, że to współczesny człowiek stworzył wizerunek dychotomicznego obrazu rzeczywistości, w której zwierzęta niemal zawsze utożsamiają najgorsze przywary ludzkiego świata, służą do negatywnego wartościowania innych ludzi (Zimnowoda 2003: 114).

A. Dengi wyjaśnia przyczynę pejoratywizacji portretów zwierząt i o frazeologizmach animalistycznych pisze: „почти все они имеют негативную окраску, что, наверное, идет от привычки человека срывать свою досаду на ближайшем окружении, на тех, кто больше всего зависит от него, кто очень часто проявляет образцы верности и преданности” (Дэнги 2002: 42–43).

Mając nadzieję, że zebrany materiał frazeologiczny stanie się pretekstem do kolejnych badań, w zasadniczej części monografii postanowiłam zachować wszystkie kwalifikatory (o ile znajdują się one w materiałach źródłowych). Wskazują one na zróżnicowanie stylistyczne, terytorialne, socjalne itd. jednostek. Podaję je za opracowaniami leksykograficznymi stanowiącymi źródło materiału egzemplifikacyjnego. Pragnę jednak zaakcentować, iż mają one charakter jedynie pomocniczy. Ich ważność polega na tym, że pomagają zorientować się w sposobie funkcjonowania i zasięgu konotacji w przestrzeni językowej.

Odtworzenie językowych obrazów zwierząt nie może odbyć się bez ustalenia potencjału konotacyjnego zwierzęcych elementów frazeologizmów. Ujawniają one szereg słabiej lub mocniej obecnych w języku skojarzeń o różnym charakterze. Asocjacje te wynikają zarówno z ludzkiego doświadczenia, czyli bezpośrednich, obiektywnych relacji człowiek-zwierzę, a także są odbiciem subiektywnych, niejednokrotnie wyprofilowanych antropocentrycznie, związanych z wyobraźnią *homo sapiens*, obserwacji królestwa fauny. Specyfika konotacji semantycznych projektowana jest często przez czynniki kulturowe, odzwierciedla wizję określonego fragmentu rzeczywistości różnie klasyfikowanej w poszczególnych językach.

4. KOGNITYWNE PORTRETY ZWIERZĄT HODOWLANYCH

Językowa definicja wiedzy potocznej stanowi alternatywę dla definicji naukowej, opiera się na autentycznej wiedzy językowej, ujmuje rzeczywistość w jej różnych aspektach oraz nie zamyka cech definicyjnych w spójny system (por.: Tokarski 1988: 38). W niniejszej monografii portrety zwierząt hodowlanych

wymodelowane zostaną przede wszystkim w oparciu o dane tzw. wiedzy obiegowej, która odpowiada potocznej perspektywie widzenia świata (por. też: Bartmiński 1984: 9–19).

Z jednej strony ów językowy obraz potoczny jest niewątpliwie obrazem uproszczonym, ponieważ dokonuje się w nim swoiste zubożenie przedmiotu, wybór czy wysunięcie na plan pierwszy takich cech, które w potocznym odczuciu są cechami dystynktywnymi, ale też często językowy obraz przedmiotu jest bogatszy od naukowego odpowiednika, gdyż uwzględnia takie właściwości, które z naukowego punktu widzenia są drugorzędne lub wręcz nieistotne (Tokarski 1988: 40).

Naiwne obrazy zwierząt są często niezgodne z naukowymi, realnymi odpowiednikami i utrwalają obserwacje, którym daleko do obiektywnie prawdziwych. J. Szerszunowicz przytacza jako przykład idiom *działać jak czerwona płachta na byka* i pisze, iż powstał on „na bazie przekonania, że kolor czerwony doprowadza byka do szału. Według badań naukowych kolor chusty nie ma znaczenia, ponieważ byk reaguje na ruchy mulety” (Szerszunowicz 2011: 50–51). Innym przykładem jest *podkładanie komuś świni*. Na podstawie tego zwrotu przypisuje się przedstawicielce trzody chlewnej niegodziwość. N. M. Szanski tłumaczy jego motywację zachowaniem ludzi, którzy starali się potajemnie przemycać wieprzowinę w jedzeniu i raczyć nią nieświadomych niczego wyznawców islamu czy judaizmu (Шанский 1987: 110). Związek *подложить свинью* odnosi się jednak do wymyślonego niegdyś przez księcia Świnina szyku bojowego w kształcie klina. W rzeczywistości rzeczownik *свинья* oznacza ‘строй клином, кабаном, кабаньей головой для пролома рядов, для нападения’ i nie ma nic wspólnego z żadnym z *braci mniejszych*²⁸. Tak dowodzi przynajmniej autor słownika *Опыт этимологического словаря русской фразеологии* M. N. Szanski²⁹. Przysłowiowa świnią w istocie jednak to zwierzę inteligentne, uczuciowe i regulujące temperaturę swojego ciała poprzez kąpiele błotne. Języki słowiańskie w swej potocznej odmianie uczyniły z niej symbol najgorszych instynktów, eksponując nieczystość jako cechę charakterystyczną. Również stereotypowe postrzeganie ptaków stoi często w sprzeczności z wiedzą naukową. Szpak, sroka, kruk, choć charakteryzują się dużymi zdolnościami przystosowawczymi i inteligencją, nie są cenione

²⁸ Por. także inne przykłady na ten temat w artykule *Rosyjskie frazeologizmy z leksemami o realnym i pozornym znaczeniu „zwierzę”* (Piasecka 2008).

²⁹ Jest to jedno z przypuszczalnych objaśnień etymologicznych. A. B. Burobin w swojej pracy doktorskiej pisze: „Более правдоподобным нам кажется объяснение известного этнографа [...] Д. К. Зеленина, который связывает происхождение этого оборота с повсеместно распространенной в прошлом игрой «городки» (другое название «рюхи», «чушки», «свинки»). Эта игра изображает взятие укрепленного города во время войны” (Буробин 1995a: 68).

przez człowieka zbyt wysoko (por.: Koncewicz-Dziduch 2014). Należy pamiętać o tym, że w przypadku definicji kognitywnej definiowaniu podlega „przedmiot mentalny w całym bogactwie jego charakterystyki utrwalonej w językowym obrazie świata” (Bartmiński 1988: 170). J. Anusiewicz wyjaśnia:

Dla działań potocznych typowe są działania nastawione na praktyczne, pragmatyczne poznanie świata – czyli poznanie służące człowiekowi do zaspokojenia jego podstawowych potrzeb, a mianowicie: do przetrwania, do zachowania własnej egzystencji, do wyjaśnienia i zrozumienia sił i czynników, które te potrzeby zaspokajają. Stąd też podstawowy system wartości wyznaczających owe działania i nimi sterujący ma również pragmatyczny charakter. Warto zauważyć, że tego typu działania i tego typu wartości, które legły u podstaw powstawania języków naturalnych, będących narzędziem i sposobem, ale i zarazem rezultatem takiej interpretacji świata, czyniły ten świat dla człowieka przystępnym i zrozumiałym, dlatego że były to wartości ważne dla człowieka i jego egzystencji, bo dostarczały mu określonej wiedzy na temat tego świata, wskazywały mu to, co w tym świecie najcenniejsze i najwartościowsze, jak i z jakich punktów należy go oceniać, uczyły go tego, jak rozumieć ten świat, jak dawać sobie w nim radę i jak postępować, by zachować swą egzystencję (Anusiewicz 1992: 14).

K. Mosiołek-Kłosińska także podkreśla, że zawarty w języku obraz świata pozwala człowiekowi „zrozumieć rzeczywistość, uporządkować ją i oswoić” (Mosiołek 1993: 47).

We frazeologizmach bardzo często dochodzi do przegrupowania elementów struktury semantycznej. Słowo, wchodząc w skład ustabilizowanego językowo wyrażenia, podlega procesowi, który prowadzi do aktualizacji charakterystyk semantycznych, korespondujących z wyjściowym znaczeniem całości, a poszczególne składniki znaczeniowe opuszczają sferę konotacji, stając się elementami dyferencjalnymi. Problem ten został omówiony przez A. Pajdzińską w artykule *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów* (1988): „Przy powstaniu złożonych jednostek leksykalnych wykorzystuje się tylko te elementy wspólnej wiedzy uczestników komunikacji, do których można się z łatwością odwołać – we frazeologii zostaje więc utrwalona obiegowa wiedza o świecie” (Pajdzińska 1988: 80). Ważność konotacji w kontekście znaczeń związków frazeologicznych podkreśliła A. Spagińska-Pruszk:

O znaczeniu całości decydują zwykle znaczenia leksemów, które często nie są znaczeniami podstawowymi, ale peryferyjnymi, konotacyjnymi, związanymi z prawie nieograniczonym kręgiem asocjacji i pojęć etnograficznych, kulturologicznych, etycznych, społecznych, które motywują semantycznie frazeologizm i wyrażane są w języku. Konotacje semantyczne wyrazów w wyraźniejszy sposób niż cechy desygnacyjne pokazują sposób myślenia człowieka, wykazują kryteria widzenia świata przez ich pryzmat, wyrażają mechanizmy wzajemnego związku języka ze światem (Spagińska-Pruszk 1998: 174; por. też: Spagińska-Pruszk 2000: 245).

Definicja naukowa oparta jest na maksymalnie zobiektywizowanych opisach treści znaczeniowej słów. Człowiek jako podmiot działań językowych i jako subiekt interpretujący nie jest w niej uwzględniony w ogóle albo w niewielkim stopniu. Definicja ta stoi w opozycji do definicji kognitywnej, dążącej do odtworzenia pełnego zestawu cech relewantnych językowo i zrelatywizowanych do człowieka. Przyjmuje ona racjonalność potoczną, warunkowaną kulturowo, związaną ze stereotypami (por.: Bartmiński, Tokarski 1993: 49). Oparta jest na „naiwnej”, „zdroworozsądkowej” wiedzy użytkownika języka. Wiąże się z takimi charakterystykami opisywanych zjawisk, które przeciętny człowiek (por.: Wierzbicka 1993: 252) kojarzy i zauważa. Te wyodrębnione przez *native speakerów* aspekty definicja kognitywna porządkuje i układa w całość w postaci faset. Fasety tworzą z kolei spójną strukturę opisywanego pojęcia i są istotne w procesie odtwarzania językowo-kulturowego obrazu świata. Schematy eksplikacji, przyjęte w niniejszej monografii, zakładają uwzględnienie dwunastu zespołów różnych cech³⁰.

Poprzez ujawnienie konotacji semantycznych odsłania się kierunek rozwoju motywacji określonych jednostek. W odniesieniu do świata zwierząt hodowlanych motywacja opiera się na trzech filarach: 1) przesłankach realnych, wynikających z ludzkiej percepcji i autentycznych relacji człowieka z przedstawicielami fauny; 2) przesłankach subiektywnych, związanych z projekcją „wartości obowiązujących w świecie ludzkim na świat obiektów pozaludzkich” (Spańska-Pruszk 2003: 179–180; por. także: Pajdzińska 1995: 5–20; Гюлюмянц 1971: 114–118); 3) przesłankach kulturowych³¹. Frazeologizmy oparte na przesłankach subiektywnych podkreślają często swoistość nominacji, która jest charakterystyczna dla danego obszaru językowego. Subiektywizm eksponuje więc różnice między poszczególnymi językami w odbiorze, wartościowaniu, kategoryzacji rzeczywistości. Najbardziej wyraziście przejawia się on we frazeologizmach, które nie posiadają ekwiwalentów w innych językach. Kontekst kulturowy czyni czytelnymi wiele słów skrzydlatych, związanych z wpływami biblijnymi na język,

³⁰ W przypadku zwierząt badacze wyodrębniają różną ilość zespołów cech. A. Wierzbicka (1993) przyjmuje schemat eksplikacji uwzględniający takie aspekty, jak natura, pochodzenie, środowisko, wielkość, wygląd, zachowanie, stosunek do ludzi. M. Rak (2007) wyodrębnia następujące fasety: miejsce życia, przeznaczenie zwierzęcia, zachowanie zwierzęcia, wygląd zwierzęcia, cechy intelektualne i cechy charakteru przypisywane zwierzęciu, stosunek człowieka do zwierzęcia, stosunek zwierzęcia do człowieka, stosunek zwierzęcia do innych zwierząt, zwierzę w kulturze ludowej. Warto sięgnąć też po eksplikacje semantyczne w *Słowniku ludowych stereotypów językowych. Zeszycie próbny* (Bartmiński 1980a), gdzie znalazły się definicje wołu i konia.

³¹ Por. także: Chlebda 1995: 189. W kwestii konotacji słów skrzydlatych warto sięgnąć po pozycję *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne* tegoż autora.

na przykład: *koziół ofiarny* (WSFJP)³², *siedem krów tłustych* (PSWP)³³, *błędna owca* (NKP)³⁴, *złoty cielec* (PSWP)³⁵, *rzucić perły przed wieprze* (SFJPS)³⁶ czy *wilk w owczej skórze* (WSFPWN)³⁷. Znajomość *Iliady* Homera odsłania motywację stosunkowo nowego rosyjskiego frazeologizmu *тактика троянского коня* ‘нов. публ. ирон. о замаскированных приемах, скрывающих истинные намерения линии поведения, которые наносят ущерб кому-л.’ (НРФ). Również szersze tło kulturowe, a mianowicie słowiańskie legendy, wierzenia i opowieści, ukazują podłoże wielowyrzowców *jak kozie pomagali, to jej ogon urwali* (PSWP), *koza, diabeł – to jedno* (NKP). Pragnę jednakże zastrzec także, iż niekiedy interpretacji podlegać będą dosłowne znaczenia frazeologizmu, gdyż to właśnie za nimi kryją się odwołania ukazujące sposób myślenia użytkowników języka o danym wycinku rzeczywistości pozajęzykowej.

Podczas odtwarzania portretów zwierząt nie sposób nie uwzględnić w nich konotacji kryjących się za poszczególnymi faktami językowymi. Definicja, do której zmierza analiza, winna przede wszystkim posiadać charakter poznawczy i odpowiadać na pytanie o sposób „pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem” (Bartmiński 1988: 169; por. też Bartmiński 2014), ma odzwierciedlać wiedzę o świecie utrwaloną poprzez język i jego użycie oraz pozostawiać miejsce dla cech konotacyjnych. Dąży ona do odtworzenia „przekonywającego i plastycznego obrazu zwierzęcia” (Tokarski 1988: 38), w całym bogactwie jego charakterystyki utrwalonej poprzez świadomość zbiorową użytkowników polszczyzny i ruszczyzny w warstwie frazeologicznej. Rezygnacja ze ściśle scjentyistycznego, encyklopedycznego i taksonomicznego charakteru definicji prowadzi do realnego odzwierciedlenia funkcjonowania frazeologizmów oraz ukazania ich praktycznego i metaforycznego potencjału, stanowiącego fundament

³² *козел отпущения* ‘разг. часто неодобр. о человеке, на которого сваливают чужую вину, ответственность за чужие ошибки’ (БСРПог).

³³ *семь коров тучных* ‘о мифическом (чаще – представляемом в чьем-л. воображении) или крайне сомнительном богатстве, изобилии, благополучии’ (БСРПог).

³⁴ *заблудшая овца* ‘разг. о сбившемся с правильного пути человеке’ (БСРПог).

³⁵ *золотой (златой) телец* ‘золото, деньги, богатство как предмет стремления; власть золота, денег, богатства’ (ТСРЯУ). W rosyjskich socjolektach funkcjonuje też frazeologizm *золотой теленок*, którego znaczenia poprzez sferę konotacji dotyczą biblijnej opowieści o posągu młodego byka, jaki został stworzony z drogiego kruszcu przez Aarona na życzenie Izraelitów. Jednostka *золотой теленок* ma dwa znaczenia: ‘жарг. арм. шутл. 1) о посылке из дома; 2) о солдате, у которого всегда можно достать съестное’ (БСРПог).

³⁶ *метать бисер перед свиньями* ‘напрасно говорить о чем-либо или доказывать что-нибудь тому, кто не способен или не хочет понять это’ (БТСРЯ).

³⁷ *волк в овечьей шкуре* ‘о лицемере, человеке, прикрывающем свои дурные намерения, действия маской добродетели’ (ФСРЯТих).

komunikacji interpersonalnej. Nadanie definicji charakteru kognitywnego, szerokiego, otwiera możliwość wprowadzenia do niej elementów o różnym statusie semantycznym, ale zawsze relewantnych językowo. Definicja będzie ujawniać cechy zwierząt w zakresie ich wyglądu, funkcjonowania organizmu, poruszania się, wydawanych odgłosów, wydzielanych zapachów, upodobań konsumpcyjnych, relacji z człowiekiem i innymi zwierzętami. Nie będzie ona wytyczać – używając określenia Z. Muszyńskiego (1988: 129) – „linii demarkacyjnej” między wiedzą mieszczącą się w sferze denotacji a wiedzą naiwną, obiegową, wynikającą z konotacji, nawiązującą często do przekonań, sądów, stereotypów, składających się na koncepcję świata, jaka wchodzi w skład świadomości potocznej. W ten sposób w definicji utrwalone zostaną elementy należące do obydwu zasobów informacji: zarówno cechy obiektywne zwierząt, jak i różne konotacje wartościujące, informacje kulturowe, które są istotne w procesie komunikacji. Zaznaczenie w definicji elementów wiedzy potocznej oraz encyklopedycznej, naukowej ułatwia interpretację semantyki frazeologizmów animalistycznych, wspomaga zrozumienie motywacji wielu związków. Wykroczenie poza tradycyjny model definicji ukazuje bogactwo wyzyskiwanego językowego portretu przedstawicieli fauny, różnorodność cech wpływających zarówno z naukowego, jak i z potocznego, obiegowego punktu widzenia³⁸. W ten sposób uwzględnione zostaną zgłaszane przez R. Grzegorzyczkową postulaty łączenia w eksplikacjach danych obiegowych z uproszczoną wiedzą naukową (por.: Grzegorzyczkowa 1993). „Dwuoczne postrzeganie świata”, o którym mówi W. Chlebda (Chlebda 1993), pozwoli na połączenie komponentów racjonalnych z naiwnymi, dzięki czemu w pełniejszy sposób będzie można odtworzyć sposoby myślenia człowieka zarówno o świecie, jak i o sobie samym³⁹.

³⁸ Por. rozważania R. Tokarskiego na temat różnych typów racjonalności w kontekście formułowania definicji wyrazów: Tokarski 2001b.

³⁹ W. Chlebda podkreśla, że naukowy charakter, nadmierny scjentyzm i brak odwołań do wiedzy potocznej powodują powstanie definicji ułomnych (Chlebda 2007b: 23). W definicjach leksykograficznych dotyczących opisu zwierząt pojawia się wiele nieścisłości. Sugerują one różne rozumienie zakresu określonego terminu. Na problem ten w kontekście klasyfikacji tematycznej nazw zwierząt zwróciła uwagę B. Batko-Tokarz (2010a; 2010b). W. Chlebda proponuje obuczny ogląd świata, który polegałby na połączeniu w ramach jednego artykułu hasłowego wiedzy scjencyjnej i wyobrażeń zdroworozsądkowych. Jak bowiem twierdzi uczoney, „Ludzka wizja świata jest jakby rozpięta między biegunem wyobrażeń «racjonalnych», «scjencyjnych» – i biegunem wyobrażeń nieracjonalnych, potocznych, zdroworozsądkowych, obejmuje wszelkie stadia pośrednie między nimi” (Chlebda 1993: 201). Takie rozwiązanie prowadziłoby do odzwierciedlenia obiektów w „ich rzeczywistej postaci wielowymiarowej” (Chlebda 2007a: 32). W potocznym postrzeganiu świata znamienne jest istnienie kategorii rozmytych, nieokreślonych, bez wyrazistego prototypu. Do tych kategorii należą też zwierzę-

Definicja kognitywna jest bardzo przydatna w procesie kształtowania językowych portretów zwierząt hodowlanych⁴⁰. W niniejszej monografii portrety te zostaną wymodelowane na podstawie frazeologizmów. W przyszłości będzie je można wykorzystać w praktyce leksykograficznej, a także w dalszej eksploracji językowo-kulturowej. Mogą one być szczególnie pożądane przy tworzeniu słownika obejmującego frazeologizmy animalistyczne, który będzie zawierał artykuły hasłowe, rozbudowane o elementy wiedzy obiegowej, uwarunkowane kulturowo. Uwzględnienie definicji kognitywnej przy tworzeniu opracowań leksykograficznych o profilu faunicznym proponuje J. Szerszunowicz:

W przypadku słowników frazeologicznych podanie definicji kognitywnej pozwala na przekazanie użytkownikowi podstawowych informacji na temat językowego obrazu danego zwierzęcia, które są istotne z kulturowego punktu widzenia, a które nie mieszczą się w opisie danej nazwy zawartym w innych opracowaniach leksykograficznych, zwłaszcza w słownikach ogólnych. Włączenie do słownika frazeologizmów faunicznych tego typu definicji pozwoli korzystającym z niego osobom na zrozumienie motywacji wielu stałych połączeń wyrazowych, co wpłynie pozytywnie na ich przyswojenie i utrwalenie. Ponadto ułatwi swobodne posługiwanie się związkiem faunicznym w rozmaitych kontekstach (Szerszunowicz 2014a: 15).

Dzięki wykorzystaniu elementów definicji kognitywnej w praktyce leksykograficznej możliwe będzie ukazanie opisywanych fragmentów rzeczywistości w sposób pełniejszy, odpowiadający nie tylko wiedzy encyklopedycznej, naukowej, cechom określanym jako esencjalne, ale i typowym, ludzkim doświadczeniom, reprezentatywnym stereotypom i tradycjom. Dokonanie charakterystyki badanych podmiotów z dwu różnych perspektyw umożliwi ukazanie ich w sposób „dwuoczny”, wielostronny, prawdziwy⁴¹. Wydaje się, iż w odniesieniu do definiowania haseł słownikowych, związanych ze światem fauny, rola naiwnego obrazu świata jest uzasadniona, ponieważ wyjaśnia motywację wielowyrazowców. Nie może być ona jednak zupełnie oderwana od wiedzy naukowej, gdyż najczęściej właśnie łącznie tworzą one w umysłach ludzi jakość, która odpowiada za werbalizację zjawisk bliskich ludzkiemu poznaniu i doświadczeniu. Słuszna jest

ta, co pokazały badania A. Szczekockiej-Augustyn, B. Wereszczyńskiej, T. Zagrodzkiej (Szczekocka-Augustyn, Wereszczyńska, Zagrodzka 1996). Konstruowanie definicji powinno natomiast unikać nieokreśloności.

⁴⁰ J. Bartmiński uznaje, iż definicja kognitywna „za cel główny uznaje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka, wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania” (Bartmiński 2012: 42).

⁴¹ Odwołuję się w tym miejscu do artykułu W. Chlebdy *Słownik a „dwuoczne postrzeganie świata”* (Chlebda 1993).

refleksja P. Żmigrodzkiego na temat istoty naiwnego obrazu świata. Uczony pisze: „czy nie jest on (ów naiwny obraz świata – A. P.) tylko pewną idealizacją, a rzeczywisty obraz świata mówiących dziś po polsku jest konglomeratem zarówno wyobrażeń «naiwnych», jak i przekazów kulturowych oraz wiedzy nabytej w trakcie edukacji szkolnej” (Żmigrodzki 2010: 37). Utrwalone we frazeologii wizerunki zwierząt hodowlanych wyrastają w znakomitej swej części z wiedzy subiektywnej użytkowników polszczyzny i ruszczyzny. Wsparte są jednak też elementami wiedzy racjonalnej⁴².

5. CHARAKTERYSTYKA KOMPOZYCJI NINIEJSZEGO OPRACOWANIA

Nawiązując do przedstawionych refleksji, pragnę podkreślić, iż uświadomienie sobie antropocentrycznego ukierunkowania frazeologii animalistycznej podsuwa sposoby interpretacji znaczeń komponentów poszczególnych związków. Tylko włączenie człowieka – jednocześnie twórcy i użytkownika języka – do analizy pozwala odpowiedzieć na pytania, dlaczego portrety zwierząt mają taki, a nie inny kształt. Antropocentryzm motywuje kierunki aksjologizacji rzeczywistości zamkniętej w analizowanym wycinku frazeologii, pozwala określić i odtworzyć specyfikę systemu aksjonormatywnego. Z antropocentryzmem związana jest także taka cecha frazeologii zwierzęcej, jak odzwierciedlenie praktycznego punktu widzenia i ocen pod kątem potrzeb zwykłego człowieka.

Frazeologia animalistyczna łączy się zatem z dwoma kluczowymi pojęciami: antropocentryzmem i konotacją. Uwzględnienie podczas analizy jednostek faunicznych odcieni konotacyjnych oraz zasad antropocentryzmu umożliwi zrozumienie charakteru motywacji wielu jednostek, odtworzenie relacji między znaczeniami komponentów animalistycznych a znaczeniami globalnymi związków. Z tego powodu w części wprowadzającej nie może zabraknąć rozważań dotyczących obydwu zasygnalizowanych zagadnień. Im też zostaną poświęcone odrębne rozdziały, które będą stanowić wprowadzenie do szczegółowej prezentacji językowych portretów zwierząt hodowlanych. Niniejsza monografia składa się zatem z przedstawionego już *Wprowadzenia* oraz dwóch zasadniczych części. Pierwsza z nich jest wprowadzeniem do szczegółowej analizy materiału egzemplifikacyjnego, pozyskanego ze 114 różnych opracowań i poświęcona jest dwóm kluczowym dla analizy pojęciom: antropocentryzmowi i konotacji. Po krótkiej części ukazującej teoretyczne podejście do obydwu zagadnień proponuję własne,

⁴² „I tzw. scjentyzm, i tzw. zdroworozsądkowość są dwoma typami wiedzy, nie zaś postawami pozostającymi w sprzeczności”, jak ujął to S. Dubisz (podaję za: Żmigrodzki 2010: 36).

autorskie klasyfikacje i typologie. Są one w całości oparte o przykłady z pozyskanego przeze mnie materiału faktograficznego.

W rozdziale zatytułowanym *Antropocentryzm w kontekście badań nad frazeologią animalistyczną* podzieliłam materiał egzemplifikacyjny według kryterium „ludzkiego oglądu rzeczywistości” zamkniętej w języku i wyprowadziłam trzy modele antropocentryczne. Starłam się, aby klasyfikacja ta ujmowała materiał w sposób całościowy (o ile daną jednostkę można motywować antropocentryzmem).

Rozdział drugi części wprowadzającej poświęcony został charakterystyce konotacji, jakie przysługują frazeologizmom zwierzęcym. Jego tytuł brzmi *Konotacja w kontekście badań nad frazeologią animalistyczną*. Sygnalizuje on pewne aspekty, które zostaną rozwinięte w analitycznej części monografii i szczegółowo podsumowane w *Zakończeniu*.

Odtworzenie językowych portretów zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej, reprezentowanej obszernie przez dane językowe polszczyzny i ruszczyzny, nie jest możliwe bez uwzględnienia konotacji, zarówno tych wyrazistych, jak i mniej oczywistych, ukrytych za danymi kulturowymi. Portrety uzyskane dzięki metodzie definicji kognitywnej pozwalają w kompleksowy sposób zorientować się, jakie cechy fauny zostały przez człowieka wyeksponowane językowo i na jakiej zasadzie. Czy są to cechy obiektywne, czy subiektywne, umowne, „malujące” *de facto* za pomocą obrazów zwierzęcych portrety ludzkie.

Zasadnicza część monografii poświęcona zostanie szczegółowej charakterystyce pięciu zwierząt hodowlanych, które można nazwać również gospodarskimi. Są to zwierzęta udomowione stosunkowo dawno, odkryte podczas wykopalisk archeologicznych, odsłaniających najstarsze siedziby ludzkie. Wybór *kozy, owcy, trzody chlewnej, bydła i konia* do analizy podyktowały również ustalenia lingwistów, którzy badali frekwencyjność nazw zwierząt hodowlanych jako podstaw frazeologizmów faunicznych (Курбанов 2001; Буробин 1995a; Буробин 1995b; Skawiński 2000; Gurbisz 1982). Także moje badania potwierdziły, iż to właśnie te gatunki są najsilniej „obecne” we frazeologii słowiańskiej. Zwierzęta będą omawiane w podanej kolejności: od najmniej licznych, po najbardziej liczne. Różnice w postrzeganiu – tak wydawać by się mogło – podobnych reprezentantów fauny wyeksponowane zostaną dzięki zestawieniom ujętym w tablice po omówieniu każdego z gatunków. Natomiast obszerne *Zakończenie* zamkną definicje wszystkich spośród omówionych w części analitycznej gatunków *braci mniejszych*.